

Het Grootte Boeck der Leerkonsten des Historievorschers-Meesters Jan Lucassen

Ter ere van het emeritaat van prof. dr. Jan Lucassen

van het
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

en de
Vrije Universiteit

Amsterdam

6 juli 2012

INHOUD

Inhoud	3
Voorwoord	4
Leermeester in zelfvertrouwen	6
Kartonnen kaartjes met een rode lijn	11
Jan de Bevlogene	15
Het lulligste hoofdstuk dat je kunt bedenken.....	19
Zoek, zoek, je zult het altijd elders vinden	21
Leermeester aan het fornuis	26
Jan Lucassen en mijn historisch arbeidsmarktonderzoek ...	31
Aan de keukentafel in Gouda.....	38
Swiebertje	41
Een speurtocht naar ambulante groepen	44
Skilling en de-skilling	46
Tracing the past (van een leermeester- en vriendschap)	49
Danspassen in de pizzeria van Bruno	55
Langs bakstenen sluizen en sanatoria	59
Jan en het NEHA	61
Jan, the happy man.....	65
Goud voor Jan Lucassen	71
Jan and Moscow.....	77
Wanderngesellen.....	80
Maatwerk	84
Een simpel schema.....	86
<i>Human resource</i> par excellence.....	89
Leermeester.....	93
Samen (met Jan) de sociaaleconomische geschiedenis in ...	94
Jan en de Watergraafsmeerse warmoeziers	97
Onvermoeibaar en inspirerend.....	101
Wordcloud.....	106
Peentjes zweten.....	107
Jan Lucassen als leermeester	111
Mijn eerste ontmoeting met Jan in 2010.....	114
De Begeleidingsparadox	116

VOORWOORD

Matthias van Rossum en Elise van Nederveen Meerkerk

Als het historisch ambacht corporatief zou zijn georganiseerd, zou Jan Lucassen ongetwijfeld tot deken worden benoemd van dat gilde. Zijn vakmanschap is namelijk niet alleen veelzijdig: hij is een verwoed verzamelaar, een nauwgezette archiefvorser, een kundig auteur en een boeiende verteller. Belangrijker nog dan zijn kwaliteiten als onderzoeker, is Jans eigenschap om deze verworvenheden over te dragen op zijn studenten, promovendi en collegae. Jan is namelijk een inspirerende, enthousiasmerende en geduldige leermeester.

Zo ervaren wij Jan althans zelf, en daaruit ontsproot ook het idee om dergelijke ervaringen vast te laten leggen door de vele generaties historici met wie Jan heeft samengewerkt tijdens zijn indrukwekkende loopbaan. Wij beoogden geen diep doorwrochte, van wetenschappelijke theorieën doorspekte, correct geannoteerde uitgave, maar een lichtvoetig, persoonlijk werk, geschreven door de vele mensen die zich de afgelopen decennia door Jan hebben laten onderwijzen, meeslepen (soms letterlijk, en dan vooral naar het archief) en inspireren. Een *Liber Discipulorum*, dus eigenlijk.

Ondanks de verscheidenheid aan personen in dit boekje, en de diverse 'arbeidsrelaties' die Jan met hen door de jaren had, valt op dat het beeld dat van hem als leermeester oprijst bijzonder consistent is. Wat ons ook

opviel, is dat Jan bij jong en oud diverse malen wordt genoemd als een 'rode draad' door hun werkende leven. Wat meer kan een goede leermeester zich wensen?

LEERMEESTER IN ZELFVERTROUWEN

Annemarie Cottaar

Koos Jan mij of koos ik Jan?

Die zin schoot mij als eerste te binnen toen me werd gevraagd iets bij het afscheid van Jan te schrijven. De keuze voor hem als promotor maakte ik namelijk toen de studie geschiedenis nog ver in het verschiep lag. Ik zat zelfs nog op de lagere school. Het was februari 1967, de twaalfde verjaardag van mijn destijds onafscheidelijke vriendin Loekie Vorst, de zus van de vrouw op wie Jan zich had verliefd. Wij vierden het feestje met uitsluitend meisjes, zoals onze katholieke achtergrond het in die dagen voorschreef. Maar de voorzitter van de jury die onze danskunsten moest beoordelen, was een man.

Nu heeft niemand me er ooit op betrappt over enig talent voor dansen te beschikken, maar terwijl het ene na het andere meisjes werd afgetikt, bleef ik op de dansvloer bewegen, terwijl de Beatles onvermoeibaar hun Rock 'n' Roll Music zongen. Wat de hoofdprijs was, kan ik me niet meer herinneren. Wel mijn verwondering over de man die me de prijs overhandigde. Jan moet toen negentien zijn geweest, een oudere man in de ogen van een meisje op de drempel naar haar tienerijd. Wat de toekomst voor mij in petto had, daarvan had ik nog geen flauw idee. Een ding had ik echter wel al vroeg door: als er ooit nog eens een jury zou moeten worden samengesteld om mij te beoordelen, dan werd Jan daar de voorzitter van.

Onze paden kruisten elkaar heel af en toe bij de familie Vorst. Ik volgde Jan van een afstand toen hij in Leiden studeerde, bezocht in het kielzog van mijn vriendin zijn studentenhuus aan de Groenhazengracht en later het huus waar hij met vrienden en vriendinnen was neergestreken in Leiderdorp, de commune in de Hoofdstraat. In de tijd dat ik samen met Wim Willems op nog geen kilometer afstand daarvandaan ging wonen, in 1975, waren Jan *et les autres* al naar Gouda vertrokken. Ik was naar Leiden gekomen om geschiedenis te gaan studeren. In de speech bij mijn promotie zei Jan dat hij zo had kunnen wennen aan het idee dat zijn jongere broer niet lang daarna in zijn voetsporen zou treden, maar ik kan me niet herinneren dat we het ooit over mijn studiekeuze hebben gehad. Pas in de laatste fase van mijn academische opleiding werd ik geraakt door de man die ook Jan als leermeester had gehad, Dik van Arkel. Dat gold overigens niet alleen voor mij, maar ook voor Wim Willems, die het pad van de literatuurwetenschap in zijn laatste periode even verliet voor diens bevlogen colleges sociale geschiedenis. Racisme, discriminatie, beeldvorming en uitsluiting groeiden uit tot thema's die ons vanaf dat moment altijd zouden bezighouden.

In die periode van onze studie kwam ook Jan weer in beeld. Onze gezamenlijke scriptie over het beeld van Indische Nederlanders schreven Wim en ik in de jaren dat de Indische tweede generatie zich begon te roeren en we vroegen ons af of die wellicht publicabel was. En in mijn netwerk (bestond die term toen al?) bevond zich toevallig een historische migratie-expert bij uitstek. Zo kon het

gebeuren dat we op een avond in maart 1984 – op diezelfde dag verstuurden we onze eerste paper, voor de Sociologendagen – met onze afstudeerscriptie naar Gouda togen. En hoewel Jan en zijn vriend/collega Rinus Penninx vonden dat we de scriptie absoluut moesten publiceren, voegden ze er direct aan toe dat we daar later op zouden terugkijken als een ‘jeugdzonde’. Blijf bescheiden, leek de achterliggende gedachte.

In diezelfde periode maakten we kennis met de man die we direct herkenden als ‘de broer van’. Het was een ontmoeting die ons leven zou veranderen. En hoewel de hiërarchie in relaties doorgaans historisch is bepaald, zou de titel ‘de broer van’ uiteindelijk worden gereserveerd voor de Lucassen in Gouda. Waar promovendi nogal eens klagen over het eenzame avontuur dat het schrijven van een proefschrift is, werden Wim, Leo en ik een onafscheidelijk trio. We werden voortgedreven door de theoretische inspiratie van onze eerste leermeester, Van Arkel, maar eigenlijk leerden wij in die periode vooral van elkaar. Uiteindelijk zou echter Jan mijn promotor worden. Eigenlijk had ik hem al vanaf het begin als mijn begeleider beschouwd, maar toen Van Arkel met emeritaat ging, werd hij dat ook officieel. Vanaf het moment dat ik eens in de zoveel maanden bij hem aan tafel schoof op het IISG, waar hij toen net was gaan werken, heb ik me bij hem altijd buitengewoon op mijn gemak gevoeld.

Begin jaren negentig reisde ik door Nederland met een loodzware computer – die in die dagen echt ‘draagbaar’ werd genoemd. Legde grote databases aan met persoonsgegevens van woonwagengebouwen. Want Jan was de man

van het tellen, dat had ik al snel door. En wil niet elke promovendus zijn promotor een beetje pleasen? Overigens hoefde ik daar bij Jan geen enkele moeite voor te doen. Het heeft mij altijd verbaasd dat iemand die soms 'verstrooid' of misschien beter gezegd 'naar binnen gekeerd' was, zich zo volkomen kon concentreren op mijn onderzoek als ik bij hem aanklopte. Al het andere deed er even niet toe, alleen ik - en mijn studie. Bovendien was het bijzonder dat iemand met zo'n enorme kennis over de terreinen waarop ik me bewoog, zich nooit een betweter betoonde. Jan is een van die zeldzame leermeesters die jou het gevoel geven dat je precies weet wat je aan het doen bent. Niet dat hij me niet corrigeerde of voorzichtig een andere richting op stuurde, maar dat deed hij bijna terloops. Alsof we het tijdens zo'n bespreking samen ineens zagen: het moest net iets anders. Zijn kritiek wist hij altijd zo te verwoorden dat het niet ontmoedigde. En na afloop stonden er tal van onleesbare aantekeningen op de open plekken van mijn verslagen. Want elke keer als Jan mij had laten vertellen wat de rode draad in mijn bevindingen was, verschoof hij even zijn stoel en zei vervolgens: Kijk eens hier, volgens mij bedoel je dit. En dan werd er weer een voor mij een niet altijd goed te volgen schema getekend, waarin ik, eenmaal thuis, na veel gepuzzel uiteindelijk de nieuwe lijn van mijn betoog ontdekte.

Ook in die tijd was ik al geïnteresseerd in beelden als bron voor historisch onderzoek en in elk regionaal en lokaal archief sprokkelde ik foto's van woonwagenbewoners en zigeuners bij elkaar. Als ik ze aan Jan liet zien, verplaatste hij zijn bril naar de tafel en kreeg elke afzonderlijke foto

aandacht. Iedere vondst werd met hem gevierd. Gedeeld enthousiasme, dat was misschien wel het belangrijkste aspect van onze leermeester-leerling relatie. Altijd stimuleerde hij me weer om door te gaan op de niet altijd even geijkte paden voor een historicus. Ook dat gaf mij zelfvertrouwen. Niet alleen tijdens het schrijven van mijn proefschrift, maar ook later toen ik met het Historisch Beeldarchief Migranten voorzichtig het pad van de wetenschap verliet. Jan was fan vanaf het eerste uur. Het lijkt een paradox dat de man die zichzelf in het openbaar nogal eens een migratiehobbyist kan noemen, dat nooit bij zijn leerling deed. In plaats van de ander naar zijn beeld te modelleren, keek hij vooral naar wat de ander in zich had. Voor die intrinsieke waarde had hij (en heeft hij) een open oog. Dat maakt hem tot zo'n unieke inspirator.

KARTONNEN KAARTJES MET EEN RODE LIJN

Kees Mandemakers

Jan Lucassen zag ik voor het eerst in 1973 op een ochtend in het collegezaaltje aan de Kromme Nieuwe Gracht. Het moest lente geweest zijn, ik herinner me althans ook nog de zon die door de ramen scheen en de optimistische stemming waarin we toen allemaal nog verkeerden. Een schelle stem die het college Sociale Begrippen kwam geven. Theo van Tijn introduceerde Jan met de mededeling dat hij uit Leiden kwam en dat was toen – eerlijk gezegd – geen aanbeveling, althans niet bij de meeste studenten die toen in de zaal zaten. In mijn optiek was dat ook de belangrijkste reden dat Theo de eerste keer het college volledig bijwoonde.

Het door Jan gegeven college Sociale Begrippen was mijn introductie in de wereld van de sociale stratificatie, de middenstand van Brugmans, de sociale piramide van Van Heek en de theoretische bespiegelingen van Slicher van Bath. Voor mij toen vrij nieuw, ik vond het ongelofelijk interessant, en stratificatie en mobiliteit hebben mij nooit meer los gelaten. Het echte vuurwerk moest toen overigens nog beginnen: Van Giele en Oenen publiceerden hun artikel over de sociale stratificatie in de negentiende eeuw in 1975. Dat was meteen een aanval op de burgerlijke theorie die Leidse Jan daarvoor nog keurig aan ons had uitgelegd (zonder overigens te vertellen dat dit nu burgerlijk was). Een Utrechtse reactie kon niet uitblijven: Met het

kerkbankenonderzoek kwamen Jan Lucassen en Gerard Trienekens (en een dertigtal studenten) met nog wat nieuwe 'burgerlijke' status indicatoren en toonden ze aan dat uiteindelijk alles om geld draaide en dat de volkstellingen niet geschikt waren om sociale indelingen te maken. Dat laatste vond (en vooral vind) ik overdreven, maar het punt dat microgegevens beter waren dan geaggregeerde gegevens heb ik wel in mijn oren geknoopt.

Het kerkbankenonderzoek was een leeronderzoek door derdejaars studenten. Daar is vandaag de dag geen tijd meer voor. Ik had zelf het jaar daarvoor deelgenomen aan het leeronderzoek naar de leefomstandigheden aan boord van de VOC, ook door Jan gegeven. Jan legde uit hoe je informatie moest verzamelen op zogenaamde systeemkaartjes. Ze worden bijna niet meer gebruikt, maar dat waren dus half kartonnen kaartjes met een rode lijn waarboven de trefwoorden moesten komen waarop je dan de kaartjes weer per hoofdstuk of paragraaf kon sorteren en die je in een kaartenbak moest bewaren. Dat systematische maakt onderdeel uit van Jan. Ook in latere jaren in de lange tijd dat Jan deel heeft uitgemaakt van de stuurgroep van de Historische Steekproef Nederland (HSN) kwam Jans systematische karakter regelmatig naar voren. Een bepaald probleem benadert hij het liefst door middel van een schema dat na volledige uitleg vooral aan het geraamte van een nieuwe aanvraag, artikel of boek doet denken.

Door mijn onderzoek naar de schoenmakerij was ik eind jaren zeventig kind aan huis in het Waalwijkse archief. Jan was toen bezig met trekarbeid en hij wilde ook de Langstraat in het onderzoek betrekken. Ik herinner me dat

we toen – Jan bij mij achter op de fiets – naar mijn moeder zijn gegaan, daar hebben gegeten en daarna – Jan nu op de fiets van mijn moeder – ‘s middags naar het Kaatsheuvelse archief. Veel heeft hij daar toen niet gevonden, maar in het Waalwijkse archief trof hij stukken aan die vertelden dat er in de zomer tenten werden opgesteld in het buitengebied om de Duitse grasmaaiers onderdak te bieden. De Langstraat stond bekend om de uitstekende kwaliteit van het hooi en bij het maaien waren er elk jaar op grote schaal extra maaiers nodig. Of Jan dat een mooie oogst voor een hele dag archiefwerk vond, weet ik niet meer, wel weet ik dat in de trein terug naar Utrecht de eerste berekeningen van aantallen aanwezige maaiers op systeemkaartjes werden gezet waarbij de attachékoffer als schrijftafel diende. Ik heb toen wat later ook maar zo’n koffer aangeschaft.

Na mijn studietijd ging ik werken bij maatschappijgeschiedenis in Rotterdam, maar we hebben we elkaar nooit echt uit het oog verloren. Jan was in het begin al even bij de HSN betrokken, woonde een of twee vergaderingen bij in de Pepperbox en zat vanaf het begin af aan in de begeleidingscommissie van de HSN, later omgezet in de stuurgroep HSN. Ik herinner me nog de eerste keer dat die begeleidingscommissie bij elkaar kwam en Jan meteen vroeg wat de opbrengst van het proefproject zou zijn. Mijn voorzichtig geopperde mogelijke eindresultaten werden toen meteen in de notulen opgenomen als een setje doelstellingen waarop het project zou worden geëvalueerd. Tja, dat ging wel erg hard, ik zat nog in de stemming van de jaren zeventig waarbij een proefproject bij

uitstek werd gekenmerkt door dat je niet van te voren wist wat eruit zou komen. Of we alle doelen toen hebben gehaald weet ik niet meer precies, wel weet ik dat we ongelofelijk veel bereikt hebben in de meer dan twintig jaar dat Jan in de stuurgroep van de HSN heeft gezeten. Zijn rol is daarbij van niet te onderschatten belang geweest. Hij hield ons bij de les en wist ook vele anderen binnen de historische wereld bij het project te betrekken.

Kortom, Jan liep en loopt als een draad mee in mijn leven en ik heb veel van hem geleerd.

JAN DE BEVLOGENE

Maarten Prak

Halverwege de jaren-1970 beleefde het Instituut voor Geschiedenis van wat toen nog de Rijksuniversiteit Utrecht heette, enkele wonderbaarlijke jaren. De studentenpopulatie was in de voorgaande jaren explosief gegroeid en moest met behulp van studentenstops ingedamd worden. Maar er werd ook geïnvesteerd. In twee jaar konden in totaal tien vaste posten bezet worden. Drie daarvan kwamen terecht bij de afdeling Economische en Sociale Geschiedenis, waar de groep van Theo van Tijn, die op dat moment bestond uit een economisch historicus (Willem van den Broeke), een historisch demograaf (Piet 't Hart) en een agrarisch historicus (Gerard Trienekens), kon worden uitgebreid met een Vlaamse vroegmodernist (Roger de Peuter), een arbeidshistoricus (Erik Nijhof) en een historisch-socioloog: Jan Lucassen. Inderdaad, Jan had al publicaties op zijn naam staan over gastarbeiders en kon dus met recht ook als historicus van de arbeid gelden. En hij zou zich al snel ontpoppen als historicus van de vroegmoderne tijd. Maar in de systematiek van de afdeling die Van Tijn bezig was om op te zetten, waren dat vooral de bijkomende voordelen van zijn cv. In die jaren was Van Tijn sterk beïnvloed door de Annales-school, en het idee dat de economische en sociale geschiedenis het condensatiepunt kon worden voor een nieuwe geschiedschrijving die vooral voortkwam uit een samenwerking met de sociale weten-

schappen, moet hem sterk hebben aangesproken. In het profiel van de Utrechtse afdeling ESG uit die jaren vallen de belangrijkste kenmerken van het Annales-paradigma meteen terug te herkennen.

Zelf had ik daarvan toen nog geen weet. Ik was in 1974 begonnen aan het laatste jaar voor mijn kandidaatsexamen en moest in dat kader een eerste onderzoekscollege doen. Ik kan mij niet herinneren of het onderwerp verplicht was, of dat het alternatief mij minder aansprak, maar ik kwam terecht in een kandidaats-werkgroep over de arbeidsomstandigheden aan boord van VOC-schepen onder leiding van Jan, die zojuist was aangetreden. Omdat wij beginners waren, werden we niet meteen naar het archief gestuurd. Wij deden vooral onderzoek in de bekende beschrijving die Pieter van Dam omstreeks 1700 had gemaakt van de VOC, en die in zes kloeke banden door het Rijksbureau voor Geschiedkundige Publicatiën was uitgegeven. Niet lang daarna publiceerde Jan zijn eerste opstel over zeelieden, een onderwerp waar hij regelmatig bij is teruggekeerd.¹

¹ Zie bij voorbeeld: 'Zeevarenden', in: *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden* dl. 2 (Bussum, 1977), 126-38; J.R. Bruijn en Jan Lucassen (red.), *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie: Vijf artikelen van J. de Hullu, ingeleid, bewerkt en voorzien van een studie over de werkgelegenheid bij de VOC* (Groningen, 1980); en onlangs Jelle van Lottum, Jan Lucassen en Lex Heerma van Voss, 'Sailors, national and international labour markets and national identity, 1600-1850', in Richard Unger (red.), *Shipping and economic growth 1350-1850* (Leiden, 2011), 309-52.

Van die eerste kennismaking meen ik mij drie dingen te herinneren. Ten eerste Jans karakteristieke stemgeluid, dat zich uit duizenden laat herkennen. Ik heb in de jaren daarna nog veelvuldig het voorrecht genoten in de nabijheid daarvan te mogen verkeren. In de tweede plaats Jans aanstekelijk enthousiasme. Die VOC-matrozen waren misschien niet het meest evidente onderwerp om de nieuwe generatie historici voor warm te laten lopen, maar Jan wist overtuigend duidelijk te maken dat het de moeite waard was. Dat kwam ook door een derde opmerkelijk aspect van Jans persoonlijkheid. Politiek engagement was bepaald geen schaars goed in de Utrechtse afdeling ESG van die periode. Maar Jan kon de lotgevallen van die VOC-matrozen heel overtuigend verbinden met dat van de gastarbeiders over wie hij in 1974 al een eerste publicatie had geproduceerd – natuurlijk samen met Rinus Penninx.² Terwijl Van Tijns engagement de sfeer van een voorgaande generatie uitstraalde, had dat van Jan iets zeer eigentijds.

Sindsdien ben ik met een zekere regelmaat paden ingeslagen waarop Jan mij was voorgegaan. Na enige omzwervingen ontdekte ik opnieuw de charmes van de vroegmoderne tijd. Daar verwijlde ik een aantal jaren in kringen van regenten, over wie ik een proefschrift schreef. Ik werd redactiesecretaris van het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, een functie die door Jan tussen 1979 en 1983 was vervuld. Daarna betrok Hugo Soly mij bij een project

² JL, R. Penninx, L. van Velzen, A. Zwinkels, *Trekarbeid van de Middellandse Zee naar West-Europa: Een bibliografisch overzicht* (Nijmegen, 1974).

dat hij samen met Rina Lis en met Jan bezig was op te zetten over gilden en waarvoor we in 1995 subsidie van het Vlaams-Nederlands Comité (FWO-NWO) kregen. Het beste deel van een decennium hebben wij gevierd, samen met onder andere Harald Deceulaer en Marc Jacobs in Vlaanderen en onze gezamenlijke Nederlandse promovendi Sandra Bos en de veel te vroeg overleden Bibi Panhuysen, onze beste krachten gegeven aan die gildeorganisaties, waarin de economische, sociale, politieke en culturele geschiedenis op zo'n vruchtbare manier samenkwamen.³

Ik heb de vraag wie mijn leermeester was altijd heel moeilijk gevonden om te beantwoorden, maar als je dit alles overziet, zou Jan een goede kans kunnen maken.

³ De resultaten zijn neergeslagen in een groot aantal publicaties, maar zie korthedshalve: Maarten Prak, Catharina Lis, JL, en Hugo Soly (red.), *Craft guilds in the early modern Low Countries: Work, power, and representation* Aldershot, 2006).

HET LULLIGSTE HOOFDSTUK DAT JE KUNT BEDENKEN

Lex Heerma van Voss

Als gezellen trokken wij, per trein en ook wel in de auto van Leontines ouders, naar archieven in het Oosten des lands om te kijken hoe de huurders van kerkerbanken sociaal geordend waren. Jan en Gerard begeleidden de werkgroep met groot enthousiasme. Ik kan me eigenlijk niet veel theoretische inbreng herinneren, maar wel veel gezond verstand en kennis van zaken. De begeleiding was *hands on*, inclusief supervisie van de begeleiders in het archief.

Hoe het daarna gebeurde dat Jan mijn kandidaatscriptie begeleidde, weet ik niet meer. Ik geloof dat wij van het Project Kollektieve Voorzieningen vonden dat wij het zonder staf ook heel goed afkonden, en dat ik Jan overvallen heb met een werkstuk dat wat mij betreft af was, maar waar Jan veel terechte kritiek op had. Ik was in die tijd onder de indruk van het proefschrift van Kees Bertels, en probeerde zeer systematisch wetenschap te bedrijven. De scriptie was eigenlijk meer een werkverslag of een rapport dan een scriptie. Jans kritiek is serieus en direct. Er zijn te veel te korte paragrafen. "Dit wel het lulligste hoofdstuk dat je kunt bedenken" schrijft hij bij een paragraaf, die uit niets anders bestaat dan de verwijzing naar een andere paragraaf.

Twintig jaar later kwam ik R 't S tegen, een iets jongere medestudent die ik al jaren niet meer had gezien. Hij vroeg naar gezamenlijke kennissen. "En die hele goede

docent, zie je die nog wel eens?" Ik gokte in één keer goed dat hij het over Jan had.

Ik zag Jan nog wel eens, want inmiddels deelden wij een werkgever. We deelden ook de begeleiding van projecten en veel discussies over het vak, waar ik meer *hands on* onderwijs kreeg. Soms deelden we ook een kamer tijdens een congres, om de kosten voor het IISG een beetje te drukken. Tijdens het economisch historisch congres in Madrid werd ik niet aangetrokken door het aanbod van de ochtendsessie en sliep uit. Jan was plichtsgetrouwer en ging wel. Toen ik opstond was mijn spijkerbroek verdwenen, maar hing die van Jan nog over een stoel.

De geschiedenis met de broek is een goede illustratie van de ernst waarmee Jan zijn vak uitoefent, en misschien ook wel van een professorale onthechtheid van dingen die sommige andere mensen belangrijk vinden. Op het IISG bleef Jan een leermeester, niet alleen voor mij, maar voor het hele instituut. Zijn visie op het vak stimuleerde. Jan bracht die visie naar voren met de nadruk die de goede zaak waard was, daarbij het didactische hulpmiddel van de herhaling niet schuwend. Jans ernst en zijn warmte maakten dat iedereen het niet alleen goed kon hebben, en de meesten zich graag door Jan lieten inspireren.

In mijn oratie noemde ik Jan een leermeester die een vriend geworden was. Na afloop kwam Jan met een brede grijns naar me toe en bedankte me daarvoor. Maar de gezelschap is natuurlijk vooral de leermeester dankbaar.

ZOEK, ZOEK, JE ZULT HET ALTIJD ELDERS VINDEN

Wim Willems

Uiteindelijk, Jan, worden wij bij ons leven zelf geschiedenis. Grijs mastodonten, die aan jongeren in het gunstigste geval een meewarige glimlach ontlokken. Tijdens onze opleiding hebben we analytisch leren denken. We kregen methoden uitgelegd en ons werd aangeraden over de wereld te zwerven. Op zoek naar de Heilige Graal, bestaande uit die ene stapel documenten waarop wij het wankele bouwwerk van ons tijdgebonden inzicht baseerden. Het is een vreemd vak, de wetenschap, dat vreemde mensen aantrekt. Wie geluk heeft – en jij had geluk, net als ik – vindt bondgenoten om gezamenlijk mee op te trekken. Alleen zo kunnen we immers boven onszelf uitstijgen. We moeten dan echter wel op pad, en dat gebeurt steeds minder. Een stelling die om een voorbeeld vraagt – uit mijn Haagse praktijk.

Alweer zes jaar geleden wilde een student van mij een werkstuk schrijven over de manier waarop Den Haag de afgelopen dertig jaar is omgegaan met Surinamers, in het bijzonder met Hindoestanen. Ik adviseerde hem gesprekken te voeren met een aantal betrokken wethouders, maar verwees hem ook naar de Handelingen van de Gemeenteraad. Tijdens een rondleiding op het lokale gemeentearchief waren allerlei soorten bronnen in de schappen aangewezen, dus de plattegrond naar die boeken moest bekend zijn. De student knikte ook meteen: een

waardevolle tip. Hij vroeg zich alleen af of daar wel genoeg in te vinden viel voor zijn werkstuk. Ik verzekerde hem dat de Handelingen, met hun bijlagen, genoeg grondstof bevatten, zelfs voor een scriptie. Waarna hij gerustgesteld aan het werk toog. Vervolgens hoorde ik een maand niets. Ook tijdens de colleges piepte hij niet. Toen het tijd werd om een korte spreekbeurt te houden over de voortgang van zijn onderzoek, vertelde hij, waar zijn medestudenten bij zaten: "Ik kan de Handelingen niet vinden." "Hoe bedoel je", reageerde ik verbaasd. "Nou, ze zijn niet te raadplegen via internet." Als het niet op Google te vinden is, bestaat het niet. Dat was zijn boodschap. Hij had toen nog gelijk. Inmiddels staat het Haagse raadsarchief (vanaf 1851) wel degelijk op internet. Wat had ik daarvan ooit kunnen profiteren. Of het nu over binnenlandse migranten gaat, rondtrekkende zigeunergroepen of Indische Nederlanders in de residentie. Achter mijn bureau *scroll* ik tegenwoordig langs de tijdas, vink de pagina's aan die ik nodig heb - en zet de printer in de uitdraai. Geen diepe buigingen meer voor archiefmedewerkers, of ze misschien, als het tenminste uitkomt en ze een moment tijd over hebben, zo vriendelijk zouden willen zijn om de bladzijden waar reepjes papier tussen liggen te kopiëren. Moest ik altijd wel genoeg geld bij me hebben, anders verwezen ze mij meteen terug naar mijn plek. Archieven zijn het hart en de longen van de geschiedenis, maar de mensen die er werken - constant overbezet - hebben vaak liever niet dat je ze aan hun hoofd zeurt met extra karweitjes.

Die bedeltijden zijn nu voorbij, althans voor zover het om de Haagse Handelingen gaat. Hoe de Vreemde-

lingenwet in de 19^e eeuw werd toegepast in de residentie, valt voortaan achter het thuis scherm te volgen. Dat is een wonder van efficiëntie, want studenten valt niet stevig genoeg op het hart te drukken dat ze deze bronnen minutieus moeten uitpluizen. IJverige notuleerders hebben daarvoor eelt op hun vingers geschreven en getikt, om de argumenten van alle partijen zonder scrupules aan het papier toe te vertrouwen. Doordat alle betrokkenen hun zegje mochten doen, valt de politieke en bestuurlijke werkelijkheid als het ware op de staart te trappen. Een historicus die zich nooit wekenlang in een vergeten hoekje met de boeken vol Handelingen – van de Tweede Kamer of van een gemeente – heeft laten meevoeren naar een ander tijdperk, mist een essentiële historische sensatie.

Nu ben ik zelf – en jij, Jan, zeker – zo’n alledaagse historicus die jarenlang achter de dozen met archiefstukken heeft doorgebracht, op zalen met niets dan kuchende, grijze vakgenoten. Dat lijkt saai, maar ik vrees toch dat het vak niet valt te leren zonder het stof van zelden geziene documenten te hebben opgesnoven. Of je de wereld nu ontdekt via woorden in een boek, achter het scherm of boven archiefstukken, wie er ontvankelijk voor is, keert al lezende terug in de tijd. Toch geloof ik dat er iets verloren gaat als documenten alleen nog achter de computer zijn te raadplegen. Naar aanleiding van de opmerking van die ene student die iets over Surinamers wilde weten, ontspon zich in de groep een discussie waaruit viel op te maken dat mensen zoals jij en ik nog bij ons leven achterhaald dreigen te worden door de tijdgeest. Wanneer jongeren het tegenwoordig hebben over onderzoek – of research, zoals

journalisten zeggen – gaat het over het raadplegen van Google, met steeds verfijnder zoekprogramma's. Natuurlijk, zij begrijpen dat het nodig is om vakliteratuur te lezen, maar via het Net zijn er steeds vaker uittreksels, lezingen of hele delen van standaardwerken te downloaden. Waarom naar de bibliotheek gaan, als je thuis ook toegang hebt tot al die werken waar je vroeger weken over deed om ze ongeschonden in huis te krijgen? Zo op het eerste gehoor een logisch tegenargument. Zij het, dat dit alleen waar is wanneer alle teksten ter wereld gescand zijn en via het Web toegankelijk gemaakt. Dan is het een kwestie van sophisticated zoekmachines en de wereld openbaart zich aan ons. Maar zo ver is het nog lang niet. Intussen weten we allemaal dat een tekst pas gaat leven in de context van andere teksten. Haags beleid is ingebed in het beleid van de provincie, van het rijk en van andere gemeenten in de Randstad. En dat is nog maar het begin. Wie afleert de gang naar de bibliotheek of het archief te maken, gaat op den duur de teksten uit die context missen. Dan krijg je dus alleen vat op een deel van de historische werkelijkheid.

Dat is beperking nummer één. Er is echter een tweede beperking. Ware kennis is namelijk vooral buiten de piketpaaltjes van het doelgerichte zoeken te vinden. Het gaat in de wetenschap niet altijd om wat je zoekt, maar om wat je al zoekende aantreft – in bibliotheken, archieven of gesprekken met mensen. Daarbij kom je vaak terecht buiten de lijnen die je van tevoren had uitgezet. Je wilt weten wat de PvdA in een bepaalde periode te zeggen had over Surinamers of over de hoofddoekjes als signaal voor een

stagnerende integratie. Maar dan kom je, al bladerend en bijna per ongeluk, terecht bij hun standpunten over sociale rechtvaardigheid of over de neveneffecten van migratie. Daar ontdek je ineens de context die nodig is om, met terugwerkende kracht, het Haagse beleid voor rijksgenoten in een breder verband te zien. Veel van wat wij willen weten, bevindt zich voorbij de marges van het bekende. Wie zich afsluit van zulke ontdekkingen buiten de configuratie van het beeldscherm, door een al te efficiënt zoekprogramma, snijdt de weg af naar authentieke kennis. De orde van de digitale wereld strekt ver. We mogen ons er ook gelukkig mee prijzen, want vele dwarsverbanden worden voortaan gelegd door het elektronische voetvolk. Maar ik blijf pleiten voor het avontuur dat zich daar net buiten bevindt.

LEERMEESTER AAN HET FORNUIS

Leo Lucassen

Toen ik in september 1978 in Leiden geschiedenis ging studeren, wist ik natuurlijk dat ik in zekere zin in de voetsporen van Jan zou treden. Niet dat ik ook maar de geringste academische ambitie had, daarvoor moest je echt veel slimmer zijn, maar wel dat ik in dezelfde stad dezelfde studie zou gaan volgen. Jan woonde op dat moment al een paar jaar aan de witte boerderij aan de Voorwillens in Gouda, op een redelijke fietsafstand van zo'n dertig kilometer. Mede omdat onze moeder in januari 1979 volslagen onverwacht op 60 jarige leeftijd aan een hartaanval bezweek, was ik in dat eerste jaar in de weekenden vaak in de commune-achtige woonboerderij te vinden. Of we toen al veel over geschiedenis praatten, weet ik niet, maar dat zou in ieder geval niet lang duren. Voor een deel kreeg ik college van dezelfde docenten die Jan twaalf jaar eerder hadden onderwezen, zoals Wesseling, Pleket, Schöffner en Van Arkel, dus daar zullen we het ongetwijfeld regelmatig over hebben gehad.

Tegen Jan keek ik toen huizenhoog op. Hij was namelijk WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER in Utrecht bij de hooggeleerde godheid Theo van Tijn, deed onderzoek schreef artikelen. Af en toe liet hij zelfs doorschemeren dat hij wellicht zou gaan promoveren, hoewel dat in die tijd – althans door Jan – als iets onwelvoeglijks werd beschouwd. Promoveren dat deed je als progressieve en 'kritiese'

academicus niet, dat was iets voor strebers en statuszoekers, zo had ik hem vaak horen zeggen. En daar was ik het uiteraard roerend mee eens. Ik herinner me wel dat we, meestal tijdens het bereiden van de maaltijd in de kleine keuken van de Voorwillens, over Jans onderzoek praatten, zoals de analyse van de betaling voor een plaats in de kerk waarmee je op voor mij onnavolgbare en wonderlijke wijze de sociale stratificatie bleek te kunnen reconstrueren. Absoluut hoogtepunt was een heuse publicatie in het onovertroffen *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*. Ik zoog dat allemaal als een spons op, zonder de inhoud volledig of zelfs maar gedeeltelijk te doorgronden.

Algauw bleken de promotiekriebels toch sterker dan Jans politieke correctheid en stortte hij zich op het onderzoek naar trekarbeiders, met een Napoleontische enquête als uitgangspunt. Wat hij erover vertelde, vond ik fascinerend en introduceerde mij in een magische wereld van het wetenschappelijk onderzoek, zij het nog steeds als toehoorder en hooguit klankbord op zijn tijd.

Intussen had ik in 1982 in vier jaar mijn kandidaats gehaald, zonder echt door de studie te zijn gegrepen. Dat veranderde in de doctoraalfase door de colleges over racisme en antisemitisme van de toenmalige hoogleraar Dik van Arkel. Diens comparatieve en probleemgerichte benadering van de sociale geschiedenis vond ik fascinerend en, hoewel ik nog steeds zeker wist dat er in de wetenschap geen enkele plaats voor mij was weggelegd, zijn onvolprezen en aanstekelijke colleges maakte dat ik met een groot enthousiasme zelf onderzoek ging doen. Onze verhouding in de keuken aan de Voorwillens, of tijdens

lange wandelingen op het jaarlijkse familieweekend met Pinksteren, veranderde langzaam maar zeker. Ik moest mijn enthousiasme ten slotte aan iemand kwijt en ik kende geen betere sparringpartner dan mijn ongelofelijk geleerde broer die toen net de laatste hand legde aan zijn PROEFSCHRIFT, en wiens commentaar ik gretig opzoog. Bovendien huurde hij mij in om al het grafisch werk voor zijn dissertatie te maken, zowel geografische kaartjes als schema's. Ik was immers al jaren – samen met Fred Goedbloed – de drijvende kracht achter de *Historische Informatie Courant* (de HIC) van de subfaculteit geschiedenis en vaardig met rotringpen en ontwerpbord. Ik verbeeldde mij dat we er allebei geen genoeg van konden krijgen om eindeloos over ons beider onderzoeken – en het vak in den brede – te praten, waarbij Jans mening uiteraard heilig was. Voorlopig hoogtepunt was mijn eindschrijftje, uiteraard bij Van Arkel, over vroeg negentiende-eeuwse Franse utopisten en vroeg-socialisten en hun houding tegenover Joden. Met als kernvraag waarom sommigen zich wel van anti-joodse stereotypen bedienden en anderen niet. Ook hieraan spendeerden wij uren in de Voorwillense keuken, met oude jenever in de ene en chips in de andere hand. Het bijzondere aan Jan was – en is – zijn ongeremde belangstelling in andermans onderzoek en zijn niet aflatende stimulerende vragen waarmee hij je op een of andere manier kon doen geloven dat je zelf de oplossing had gevonden.

Die leermeester-gezel verhouding verdiepte zich vanaf 1986, toen ik – nauwelijks een jaar na mijn afstuderen – op wonderlijke wijze aan een driejarig doctoraal-assistent-schap was gekomen, op grond van een uiterst summier

onderzoeksvoorstel over de geschiedenis van zigeuners. Een paar jaar eerder hadden Annemarie Cottaar en Wim Willems mijn pad gekruist en gedrieën besloten wij de sociale geschiedenis van zwervende groepen te gaan schrijven. Hoewel ik niet begreep hoe de facultaire wetenschapscommissie erbij kwam dat ik een boek zou kunnen schrijven, was ik van meet af aan gegrepen door het archiefonderzoek. En – naast Wim en Annemarie – was Jan mijn feitelijke promotiebegeleider. Van Arkel, mijn echte promotor, was wel geïnteresseerd, maar had weinig tijd. Jan daarentegen liet nooit blijken dat hij nu wel eens genoeg had van mijn zigeunermanie. Sterker nog, hij wist uitermate goed te veinzen dat hij alles wat ik te melden had uitermate interessant vond, daarmee mijn tomeloze geestdrift alleen maar vergrotend.

Hoewel hij er alle recht toe zou hebben gehad eigende hij zich de resultaten van mijn werk – uiteindelijk kwam er toch een boek en zelfs een doctorstitel – op geen enkele wijze toe. Hij was toen, net als nu, een meester in het zichzelf wegcijferen en deed het voorkomen dat hij slechts af en toe een luisterend oor was geweest, al wist ik wel beter. Bovendien openbaarde zich een andere bijzondere eigenschap – die hij overigens deelt met Wim Willems – namelijk zijn vermogen geheel natureel plaatsvervangend trots te zijn op zijn leerling/gezel/jongere broer. Zeker toen de promotiecommissie mijn proefschrift een cum laude verleende. Daarmee deden ze overigens vooral onze vader een groot plezier. Die kon nu namelijk ongegeneerd aan iedereen die het horen (en niet horen) wilde verkondigen dat zijn beide zoons met lof waren gepromoveerd.

Na mijn promotie zou onze gedeelde fascinatie voor het vak nooit verdwijnen en publiceerden we zelfs geregeld samen, wat met name internationaal de nodige verwarring zaaide. Was Jan mijn vader? Mijn oom? 'Oh een broer', goh wat leuk. Hoewel onze verhouding toen allengs gelijkter werd, zou de meester-gezel verhouding nooit helemaal verdwijnen, al ligt dat meer aan mij dan aan hem. Hij is namelijk de eerste om zijn eigen bijdrage aan onze gezamenlijke schrijfsels (of in een eerdere fase begeleiding) te bagatelliseren en zijn bewondering voor anderen te uiten.

In de afgelopen vijftien jaar normaliseerde onze relatie zich. We ontwikkelden een gezamenlijke interesse in 'global migration history', organiseerden congressen en redigeerden bundels. Ook hier bleek de fraternale bonding zijn werk te doen, door het steeds weer aanboren van elkaars enthousiasme. Die gelijkwaardigheid ging gepaard met een nimmer aflatende trots van Jan op zijn jongste broer en bereikte zijn hoogtepunt bij mijn benoeming - samen met Wim Willems in 2005 - als hoogleraar sociale geschiedenis in Leiden, in feite als opvolger van Van Arkel, ons beider leermeester. En daarmee was de cirkel, die ooit begon bij een vierpits gasfornuis in Gouda, helemaal rond.

JAN LUCASSEN EN MIJN HISTORISCH ARBEIDSMARKTONDERZOEK

Ad Knotter

Tot ver in de jaren 1970 waren er geen onderzoekprogramma's of onderzoekzwaartepunten, en wat dies meer zij, op de universiteiten. De academische vrijheid was nog optimaal, anders gezegd: iedereen deed waar hij zin in had. Pas aan het eind van de jaren 1970 ontstond er een zekere aandrang om vakgroepen en hoogleraren te vragen naar zwaartepunten in hun onderzoekprogramma. Jan werkte toen bij de afdeling sociale- en economische geschiedenis in Utrecht onder leiding van Theo van Tijn en die bedacht dat 'de arbeidsmarkt' een mooi verbindend thema zou kunnen zijn voor het onderzoek dat door hemzelf en verschillende van zijn medewerkers werd verricht. Hij deed zelf onderzoek naar de factoren voor vakbondssucces in de vroege twintigste eeuw, vanuit zijn interesse voor de arbeidsverhoudingen, en Jan deed onderzoek naar trekarbeid in de vroegmoderne tijd, vanuit zijn belangstelling voor migratie.

'Historisch arbeidsmarktonderzoek' werd dus het overkoepelende credo van de afdeling, en toevallig of niet, ook internationaal stond dat op de agenda. En zo kwam het dat Theo, toen ik in 1980 bij hem langs kwam om te overleggen over een onderwerp voor een proefschrift, tegen mij zei: 'Weet je wat jij moet gaan doen? Arbeidsmarkt-onderzoek!' Daarmee begon mijn fascinatie voor dit

onderwerp, waarin behalve Theo van Tijn ook Jan Lucassen een belangrijke rol heeft gespeeld. Jan en Theo werkten in die tijd nog goed samen; dat werd anders toen Jan naar het IISG was vertrokken. Theo had – zacht gezegd – nogal lange tenen, en nadat Jan hem – niet geheel ten onrechte – had verweten zich te weinig internationaal te oriënteren, voelde hij zich dermate gegriefd, dat hij Jan, ondanks aandringen mijnerzijds, in 1991 niet wilde toelaten tot mijn promotiecommissie. Maar zover was het in 1980 nog niet.

Ik werkte in die tijd op het Gemeentearchief van Amsterdam. Daar werd de academische vrijheid in bovengenoemde zin nog volop gekoesterd, dus ik had alle gelegenheid om mijn interesse richting historisch arbeidsmarktonderzoek verder te ontplooien. Een vastomlijnd plan, een uitgewerkte vraagstelling en periode voor mijn onderzoek had ik niet, en Theo vroeg daar ook niet naar. In de loop van de tijd wisselde ik tussen de zestiende, de zeventiende en de negentiende eeuw, zij het wel allemaal in Amsterdam. Geïnspireerd door Jan had ‘trekarbeid’ mijn bijzondere aandacht en die kwam ik ook in Amsterdam tegen, met name in de bouwnijverheid. Jan had toen net de eerste resultaten van zijn onderzoek naar trekarbeid gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1982). Het ging oorspronkelijk om een paper voor de conferentie maatschappijgeschiedenis 1982 over ‘pre-moderne industrialisering’, maar het paper van Jan was niet opgenomen in de publicatie van de overige bijdragen aan de conferentie in het *Economisch- en Sociaal-historisch Jaarboek* van dat jaar. Theo van Tijn wist mij te vertellen dat het stuk was geweigerd door redactiesecretaris Van Stuyvenberg,

omdat het volgens hem 'nog niet eens het niveau van een kandidaatsscriptie' zou halen, maar voor de juistheid van deze roddel kan ik niet instaan. De redactie van het *TvSG*, waarvan Jan toen overigens zelf lid was, dacht er blijkbaar anders over. In het artikel ontvouwt Jan zijn model van de 'arbeidscyclus', dat wil zeggen dat arbeidersgezinnen jaarlijks een aantal inkomstenbronnen moesten combineren om rond te komen, waaronder seizoengebonden trekarbeid. Uit zijn analyse blijkt dat de consequenties van dit model verstrekkend zijn. Als Jan in zijn stuk had vermeld dat hij het mede had ontleend aan het werk van de gerenommeerde Zweedse etnoloog Orvar Löfgren was Van Stuyvenberg mogelijk meer onder de indruk geweest.

Het werk van Jan Lucassen is belangrijk geweest voor mijn begrip van wat historisch arbeidsmarkt-onderzoek kan betekenen, omdat hij, onder meer via zijn migratieonderzoek, duidelijk maakte dat de arbeidsmarktprocessen gerelateerd zijn aan allerlei maatschappelijke verhoudingen en verschijnselen. Dat geldt voor migratie, maar bijvoorbeeld ook voor het huishouden, instituties als vakbonden en gilden, loonverhoudingen, allemaal onderwerpen waarover Jan heeft gepubliceerd. In zijn werk slaagt Jan erin zowel recht te doen aan de structurele als aan de dynamische elementen van de arbeidsmarkt. Een mooi voorbeeld daarvan vind ik de manier waarop hij het ogenschijnlijk statische model van de 'arbeidscyclus' gebruikt om de door hem onderscheiden trekarbeidsystemen te dynamiseren. Omdat het inkomen van het huishouden van de trekarbeider afhankelijk is van de combinatie van alle componenten van de cyclus, dus van

de bijdragen van elk afzonderlijk lid door het jaar heen, zal het wegvallen van een van de componenten ertoe leiden dat de hele cyclus geherstructureerd moet worden en daardoor kan het traditionele trekarbeidsysteem als zodanig uiteenvallen.

Deze gedachte heb ik onder meer in mijn dissertatie over de Amsterdamse arbeidsmarkt in de tweede helft van de negentiende eeuw gebruikt om de grote werkloosheid van Amsterdamse bouwvakkers in de jaren 1880 te verklaren. In deze jaren van agrarische depressie werden de bestaande arbeidscycli op het platteland opengebroken door het wegvallen van de agrarische delen daaruit en werden nieuwe cycli gevormd die uitsluitend waren gebaseerd op stedelijke vormen van werkgelegenheid. De seizoengebonden trekarbeid in de bouw verdween. Het seizoengebonden werk moest voortaan door Amsterdammers worden verricht (onder wie vroegere trekwerkers die zich nu permanent hadden gevestigd). Zij moesten hun werkloosheidsperiodes in de stad zelf zien te overbruggen. Dit kon door de werkverschaffing of de bedeling, door ander werk te zoeken (bijvoorbeeld in de haven) of ook door aanvullende arbeid van gezinsleden (bijvoorbeeld in de confectie). Voor immigranten die erin slaagden dergelijke stedelijke arbeidscycli op te bouwen werd het daarmee zeer moeilijk, zo niet onmogelijk, de stad te verlaten, waardoor de werkloosheidsdruk op de arbeidsmarkt nog werd versterkt.

In een later artikel (uit 1994) heb ik het model van de arbeidscyclus 'ingebracht' als alternatief voor zowel het begrip *family economy* als de neoklassieke markttheorie ter

verklaring van het arbeidsmarktgedrag van proto-proletarische plattelandsgezinnen. Omdat het concept van de arbeidscyclus zowel recht doet aan de flexibiliteit van de organisatie van de gezinsarbeid als aan de structurele beperkingen daarvan geeft het naar mijn mening een completer en dynamischer beeld van de relatie tussen de inkomenstrategieën van arme plattelanders dan de statische, aan Chayanov ontleende interpretatie van de *family economy* van kleine boeren. Het neoklassieke alternatief dat hun arbeidstrategieën werden bepaald door de individuele afweging van loonverschillen of 'opportuiniteitskosten', voldoet mijns inziens ook niet, omdat de werkzaamheden van het arme gezin in de eerste plaats onderling afhankelijk waren, en zodanig onder elkaar moesten worden gerangschikt in een jaarlijkse arbeidscyclus dat er een optimale allocatie van de door het jaar heen beschikbare arbeidstijd ontstond.

Al met al ben ik Jan Lucassen dus zeer erkentelijk voor de wijze waarop hij de bruikbaarheid van de ideeën van Orvar Löfgren over de jaarlijkse gezinsarbeidscyclus heeft aangetoond en verder heeft ontwikkeld voor het - of althans mijn - historisch arbeidsmarktonderzoek.

AAN DE KEUKENTAFEL IN GOUDA

Jan Boersma en Ivo Kuijpers

Aan de keukentafel bij Jan thuis in Gouda bespraken we de eindversie van onze doctoraalscriptie: een onderzoek dat sterk geïnspireerd was op de inzichten van Jan over sociale geschiedenis als wetenschap. Onze respectievelijke kandidaatsscripties gingen nog over de strijdpunten in de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Een geschiedenis van organisaties, ideologische strijd, de voormannen en de 'juiste' inzichten in de ontwikkeling van de vooral Nederlandse arbeidsbeweging. Een debat ook met 'correcte' en 'onjuiste' standpunten. De 'Van Tijnianen' tegen de 'Harmsenianen' over de vakbeweging als verkoopkartel van arbeidskracht versus de emancipatiestrijd van de arbeidersklasse. Jan had dat ideologische niet en verbreedde de sociale geschiedenis van organisaties naar die van mensen, naar paupers en trekarbeiders. En niet alleen Nederland, maar juist in comparatieve historisch perspectief.

Methodisch was hij streng in de leer. Feiten, empirie; een bijna klassiek positivisme werd ons als studenten bijgebracht. Geschiedenis als een neutrale wetenschap: theorie formuleren, toetsen en vervolgens wel of niet falsifiëren. Geen narratio om het mooie verhaal, geen allerindividueelste expressie van allerindividueelste emotie, maar harde feiten. Geïnspireerd door Jans *Naar de Kusten van de Noordzee* en zijn programmatistische bijdrage aan

‘Balans en Perspectief’, gewapend met opvattingen over *hard core science* kozen we voor een onderzoek naar de gevolgen van de segmentering van de arbeidsmarkt in de tweede helft van de negentiende eeuw. Een specifieke bron bleek de basis om een viertal arbeidsmarkttheorieën op hun validiteit te toetsen.

Concreet hebben we de gevolgen van de opkomst van de confectie voor de Amsterdamse arbeidsmarkt voor de kledingindustrie onderzocht en de transitie beschreven van kleinschalige kledingproductie naar de confectieateliers en de *sweatshops*. Met veel plezier hebben we zitten puzzelen om bijvoorbeeld de lonen van kleermaken over zestig jaar in kaart te brengen, wat niet bepaald een sinecure was. Er waren maar weinig bronnen, en de lonen waren zeker in de *sweatshops* zo schokkend laag dat er niet bepaald mee geadverteerd werd. Vrienden en familie waren wel enigszins verbaasd over aanpak en onderwerp. Hoe kun je daar nu enthousiast over worden. Moest het niet over de grote verhalen gaan?

Gelukkig was daar Jan met wie we veelvuldig alle inhoudelijke en methodologische hobbels bediscussieerden. Zijn enthousiasme over het onderwerp, onze keuze om een nauwe relatie te leggen tussen theorie en empirie en ons idee om óók de confrontatie met een buitenlandse stedelijke arbeidsmarkt aan te gaan, stimuleerde enorm. In het hele traject hebben we zijn passie ervaren, zijn liefde voor het weten en die kwam steeds tot uiting in zijn creatieve bijdragen aan onze discussies en mogelijke oplossingen voor problemen die wij tegenkwamen. Kortom: we werden steeds uitgedaagd om onze grenzen te verleggen.

Dat gold niet alleen voor ons, dat gold voor veel van onze studiegenoten. De schok was een tijdje later dan ook groot, toen wij hoorden dat Jan de Universiteit Utrecht ging verlaten om over te stappen naar het IISG. Wij beschouwden dat als een onaanvaardbaar verlies voor de vakgroep en voor nieuwe generaties studenten. Daarom deden we een dringend beroep op Theo van Tijn om alles in het werk te stellen Jan voor Utrecht te behouden. Tevergeefs! Gelukkig weten we allemaal waar het toe geleid heeft: naar veel prachtigs, te beginnen met *Jan, Jan Salie en diens kinderen* en met heel veel na ons komende uitgedaagde studenten en promovendi.

Terug naar de keukentafel bij Jan. Daar leerden we ook nog wat anders. We wisten natuurlijk wel dat hij ook nog een leven had naast de geschiedenis, maar dat bleek maar in beperkte mate. Ook 'thuis in Gouda' bleek een soort werkgemeenschap, onder andere met Rinus. Ligt daar misschien de kracht van Jan? In het creëren van gevoelde werkgemeenschappen?

SWIEBERTJE

Geertje Mak

Het is 1981. Nederland staat op zijn kop. Dizzkuzz en actie! Studenten kraken en staken. Ik liet me bont en blauw slaan in Dodewaard, gaf les aan Turkse gastarbeiders en miste weinig demonstraties. Geschiedenis studeerde je om de hele wereld te verbeteren. Maar twee jaar lang vooral héél veel artikelen lezen en daarover praten in een werkgroep, met zo af en toe een hoorcollege tussendoor, was behoorlijk saai. Toen was daar het zogenaamde 'studenteninitiatief'. In ons derde jaar zouden we een onderzoekscollege gaan doen, en er was de mogelijkheid zelf een voorstel te doen voor een onderwerp. Met een stel vriendinnen bedachten we dat het moest gaan over gastarbeiders. We werden doorverwezen naar de specialist op dat terrein: Jan Lucassen. Die ik overigens al in Dodewaard met zijn kinderen op zijn schouders had zien rondlopen.

Jan praatte ons onze gastarbeiders uit het hoofd. Hij wilde vroeger terug in de geschiedenis. Zo kwam het dat wij – met in ons gezelschap onder andere Agnes Jongerius en Marlou Schrover – een onderzoekswerkgroep gingen volgen met als titel: "Zwerfers in de negentiende eeuw". Sinds die werkgroep is het vak geschiedenis voor mij nooit meer saai geweest. Want wat gebeurde er? Jan had het lef en het inzicht om ons het onderzoek helemaal zelf te laten uitvoeren. Hij bood ons een betrekkelijk simpel schema aan voor het opzetten van een onderzoek, het maken van een

vraagstelling, het zoeken en vinden van literatuur en bronnen, en het verwerken van onze resultaten. Maar inhoudelijk liet hij het ons zelf uitvinden – althans, zo ervoer ik het toen. Een meester in het begeleiden van het proces, en in ons laten struikelen over al onze eigen fouten.

Zo werden wij het archief in geschopt. “Waar woon jij? Huizen? Ok, jij gaat met Geertje naar Huizen, naar het gemeentearchief”. Waar we vervolgens voor het eerst in ons leven in echte stapels oude papieren mochten rondneuzen, dossiers vonden van mensen die naar Ommeschans en Veenhuizen werden gestuurd, een rare circulaire over het niet afgeven van vreemdelingenpassen aan zigeuners, en patentregisters bekeken. In de werkgroepen leerden we over onze vondsten en resultaten na te denken, conclusies te trekken over het aanscherpen van onze vragen, deelgebieden af te bakenen, concepten te herzien. Ik weet nog goed hoe onze laatste sessie eindigde, met onze verbaasde conclusie dat we eigenlijk twaalf weken lang hadden gehoopt Swiebertje in de archieven aan te treffen, om vervolgens te moeten concluderen dat dat concept van “de zwerver” volkomen imaginair was geweest. En te denken over verschillende gradaties en duur waarin mensen zich los maken van hun huis, van volkomen nomadisch tot forens.

Dit schoolvoorbeeld van wat tegenwoordig ‘studenten activerend onderwijs’ heet is tot op heden mijn model: laat studenten vooral zelf ontdekken, struikelen, vragen stellen, reflecteren, en weer verder ontdekken. Dat maakt geschiedenis ook fundamenteel minder ‘vanzelfsprekend’, een theoretisch punt dat niet genoeg benadrukt

kan worden. Jan vertrok – voor ons helaas – uit Utrecht, maar uit de sporadische contacten sindsdien sprak steeds dezelfde geïnteresseerde, geëngageerde, scherpe geest. De allerlaatste keer dat ik hem zag, op de onvermijdelijke ESSHC-borrel, keek hij voor het eerst wat ongelukkig. Na het congres moest hij aan zijn afscheidsrede gaan schrijven – zucht. Hij *moest* wel met pensioen maar wilde dat nog helemaal niet. Dus stelde ik hem voor dat hij er gewoon een nieuwe oratie van zou maken: “De volgende tien jaar hoop ik te werken aan”. Bij die gedachte klaarde hij enorm op. Heel erg Jan.

EEN SPEURTOCHT NAAR AMBULANTE GROEPEN

Marlou Schrover

Jan Lucassen was mijn docent toen ik student was in Utrecht (1979-1986). Hij begeleidde in 1982, wat toen heette, een kandidaatswerkgroep waarin we onderzoek deden naar ambulante groepen.

Jan Lucassen was een bevlogen docent, die zijn engagement meebracht naar zijn lessen. In het *Leidsch Dagblad* (30-12-1972) pleitte hij voor betere onderwijs voor Marokkaanse gastarbeiders en hun kinderen, en zijn Leidse woonhuis was in 1973 een verkooppunt van de Brede Vietnam beweging Leiden, waar actievoerders goedkoop of gratis actie- en informatiemateriaal konden halen (*Nieuwe Leidsche Courant* 24-2-1973). Onze kandidaatswerkgroep was echter geenszins een actiegroep. Hij behandelde ons als serieuze wetenschappers en moedigde ons aan ons onderzoek systematisch en gedegen op te zetten. Hij stak veel tijd en energie in de begeleiding van onze groep. Hij ging met ons naar het archief in Utrecht om ons te laten kennismaken met het leukste aspect van het historische ambacht, het speurwerk in de archieven. Zijn enthousiasme bracht hij over op de hele groep.

Het onderzoek van onze groep leidde tot mooie resultaten, gedegen papers en een gezamenlijke afsluiting. We deden onderzoek naar Groesbeekse bezembinders (F. Gottenbos en A. Schrauwen), kermisvolk in Roermond (P.J. van der Baan en P.A.M. Nijkamp), en het 'stroatie' in

Kaatsheuvel. Agnes Jongerius en Geertje Mak schreven samen, op basis van uitgebreid archiefonderzoek in Den Haag, een zeer interessante scriptie over hoe de aard van de discriminatie van zigeuners tussen 1868 en 1904 te verklaren was (later grondslag voor de dissertatie van Jans broer Leo Lucassen) en ik interviewde 26 woonwagengedwongen bewoners op 12 verschillende kampen verspreid over Nederland met als doel het ontstaan van de groep te verklaren.

Jan was enthousiast over ons werk, moedigde ons aan, stimuleerde ons en gaf gedegen commentaar. Wij waren, achteraf gezien en in alle bescheidenheid, goede studenten, maar dat waren we vooral omdat we een goede docent hadden. Toen Jan zijn vertrek naar Amsterdam aankondigde voerden we, de tijd getrouw, daartegen actie. Tevergeefs.

SKILLING EN DE-SKILLING

Karel Davids

De samenwerking met Jan Lucassen begon lang vóór het tijdperk van de computer. Dat is in dit stukje een niet onbelangrijk detail, zoals straks zal blijken. Vóór 1982 kende ik Jan alleen uit de verhalen van het 'Zuid-Afrika' college van Dik van Arkel in Leiden. Op dit doctoraalcollege, dat jaren achtereen werd gegeven, deden studenten aan de hand van het model dat Van Arkel voor de verklaring van het antisemitisme in Europa had ontwikkeld onderzoek naar het ontstaan van de discriminatie van zwarten in Zuid-Afrika. De *baseline* van het onderzoek was de vaststelling dat Nederlanders *niet* een bepaalde, bevooroordeelde visie over zwarten erop na hielden voordat zij zich in 1652 aan de Kaap vestigden. De ontstaansvoorwaarden voor discriminatie moesten dus in een latere periode worden gezocht. Die onwrikbare conclusie berustte op een systematische analyse van reisbeschrijvingen en scheepsjournalen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, uitgevoerd door de ouderejaars student Jan Lucassen. Met deze levende legende maakte ik in het najaar van 1982 kennis. Jan was op dat moment al drie jaar redactiesecretaris van het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*. Ik was gevraagd om in de redactie te komen en hem een jaar later in die functie op te volgen.

Voor mij is Jan geen *Doktoroater* maar een *Sekretäroater* geweest. Een secretaris hoorde een factotum te

zijn, zo liet Jan zien. Een broederportier om te beginnen: een secretaris moest auteurs van wie een artikel was afgewezen vriendelijk doch beslist te verstaan geven dat de deur echt dicht was. Ook medebroeders hoefden niet gespaard te worden. Gestaalde kaders van de arbeidersgeschiedenis kregen te horen dat niet elk heiligenleven in het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* zou worden geplaatst alleen maar omdat de opofferingen van de arbeidersklasse het ontstaan van het tijdschrift mogelijk hadden gemaakt. Een secretaris was ook een therapeut. Hij moest sommige auteurs vriendelijk doch beslist zover krijgen dat ze het grootste deel van hun tekst zouden schrappen, omdat nu eenmaal niet alle lezers van het tijdschrift in staat zouden zijn een detailstudie van tientallen pagina's over een of ander gehucht op de zandgronden met onverdroten aandacht te lezen. Urenlange sessies waren voor deze therapie natuurlijk geen bezwaar. Een secretaris was tegelijk een masseur. Hij moest ervoor zorgen dat de redactie soms zo genereus was een heiligenleven of een dorpsstudie toch maar te accepteren omdat lezers niet altijd zouden begrijpen waarom een nieuwe aflevering van het tijdschrift zo weinig bladzijden telde, of zoveel maanden te laat verscheen. Een secretaris mocht nu en dan ook optreden als weldoener van zijn lezers. Sommige artikelen konden rijkelijk worden voorzien van bijlagen vol cijfers. Dat noemde Jan 'luuks'. Zo leerde ik dus de nodige *skills* waarmee ik in het najaar van 1983 de klus van Jan kon overnemen.

Sommige *skills* kan ik nog steeds gebruiken. Andere helaas niet meer. De komst van de computer heeft tot veel

de-skilling geleid, om met de oude Harry Braverman te spreken. Zo was een redactiesecretaris vroeger ook een bricoleur. Een secretaris was een artiest met typemachine, schaar, lijmpot en tipp-ex. Dankzij Jan leerde ik de prachtigste collages te maken waarvan uitgeverij Nijhoff en later drukkerij Vonk in enkele maanden tijd een presentabel drukwerk konden produceren. De komst van de computer maakte deze vaardigheid overbodig. De lijmpot en tipp-ex zijn uitgedroogd. De typemachine staat te verstoffen. Knippen doe ik af en toe nog om in conditie te blijven. Het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (TSEG tegenwoordig) is online met één druk op de knop beschikbaar.

TRACING THE PAST (VAN EEN LEERMEESTER- EN VRIENDSCHAP)

Aad Blok

Mijn persoonlijk archief is een rommeltje en bijzonder onvolledig, dus een bijpassende voetnoot kan ik niet leveren, maar het zal in het studiejaar 1978-1979 zijn geweest dat Jan mijn leermeester in de formele zin van het woord is geweest, als docent sociaal-ekonomische geschiedenis (zoals de afdeling toen heette, inclusief toen gangbare “k”) tijdens het tweede jaar van mijn geschiedenisstudie aan wat toen nog de Rijksuniversiteit Utrecht heette. Welk onderdeel of onderwerp Jan in dat studiejaar behandelde, en zelfs welke werkgroep of een hoorcollege bij hem heb gevolgd: ik zou het met de beste wil niet meer kunnen zeggen, en als ik al papieren heb waaruit de informatie te achterhalen zou zijn, liggen die op een bergzoldertje verscholen in stoffige verhuisdozen die al minstens drie verhuizingen niet meer zijn geopend. Het hoge woord is er dan maar meteen uit: als ik toen een college bij Jan heb gevolgd heeft dat klaarblijkelijk geen blijvende indruk bij mij achtergelaten. Daarmee ben ik een vreemde eend in de bijt van echte leerlingen van Jan, die tijdens hun studie en/of promotie aan (R)UU of VU door Jan als docent zijn gevormd en geïnspireerd in hun carrière als historicus.

Eén herinnering uit die tijd staat me echter nog wel helder bij en illustreert goed hoe Jan al in die tijd op een

meer indirecte, maar tegelijk persoonlijke manier een belangrijke invloed op mij heeft gehad. Aan het einde van het tweede studiejaar had ik ernstige twijfels of ik wel door wilde gaan met de studie geschiedenis: het vooruitzicht van leraar trok mij niet bepaald, en voor een toekomst als onderzoeker zag ik mijzelf niet bepaald in de wieg gelegd. In deze periode van existentiële twijfels nam Jan mij een mondeling tentamen af over het vak sociaal-ekonomische geschiedenis; mijn voorbereiding voor het tentamen was op z'n zachtst gezegd niet optimaal. Het ging onder andere over verschillende vormen van belastingheffing in Frankrijk tijdens het *ancien régime*: de *taille* en de *gabelle*. De strikvraag was, als ik me goed herinner, welke van de twee direct door de staat werd geïnd, en voor welke de inning werd verpacht aan zogenaamde *fermiers*. Ik had de klok in de verte wel horen luiden, maar gokte verkeerd. Hoewel ik me het resultaat van dat tentamen echt niet meer herinner, staat me vooral bij dat Jan mij op vriendelijke en tegelijk enigszins strenge toon het voordeel van de twijfel gunde: ik had in de eerste twee jaar van mijn studie bij hem de indruk gewekt een serieuze en betrokken student te zijn, die nu misschien niet alle details goed kende, maar voldoende grip op de grote lijn leek te hebben om hem niet met een hertentamen op te zadelen. Die blijk van vertrouwen was een essentieel element in mijn beslissing het bijltje er niet bij neer te gooien. Nogal ondankbaar van me dat ik me door dat vertrouwen niet heb laten verleiden om sociaal-ekonomische als hoofdvak te kiezen, maar de grote meute volgde naar nieuwste geschiedenis.

Hoewel mijn voorkeur voor contemporaine geschiedenis, en theorie en filosofie van de geschiedenis me dus niet direct dichterbij in de buurt van zijn leermeesterschap bracht, was Jan wel een van de docenten binnen de vakgroep geschiedenis die van begin af aan welwillend stonden tegenover een groepje eigenwijze studenten waarvan ik deel uit maakte en dat vond dat alles anders moest met de geschiedenisstudie. Eerst werd een eigen tijdschrift, *Aanzet*, gestart en vervolgens werd op basis van een uitgebreide analyse van de ontwikkelingen in de Nederlandse geschiedwetenschap in de periode 1960-1980 een megalomaan plan ontwikkeld voor een congres, 'Balans en Perspectief', dat uiteindelijk in 1986 plaatsvond. Hoewel Theo van Tijn onze formele mentor was in dit project, was Jan (samen met Lex) een van onze meest enthousiaste supporters.

Toen Jan een half jaar nadat ik begonnen was met het opzetten van een uitgeverij bij het IISG naar het instituut kwam, waren we dus zeker geen onbekenden voor elkaar. De verhuizing naar de Cruquiusweg, weer een jaar later, was reden voor een heus publiciteitsoffensief van het instituut. Een centraal onderdeel daarvan was het maken van een opvolger voor de instituutsgeschiedenis *Papieren van de revolutie*: dat werd het luxueus uitgevoerde *Tracing the Past*. Of het idee van Jan zelf kwam, of dat het een van de veelvuldige plannetjes van Eric Fischer betrof, durf ik niet te zeggen, maar zeker is dat Jan zich met het hem zo kenmerkende enthousiasme in het project stortte. Ondanks de belachelijk korte tijd die Jan had om het boek te schrijven en de talloze illustraties te vinden en selecteren, en de

vervolgens nog kortere tijd die alle betrokkenen (vertaler Anne Lavelle, vormgever Netty Arriëns, zetterij en drukkerij Koninklijke Van de Garde) hadden om het boek te maken, is het een boek waar het instituut en zeker ook Jan denk ik nog steeds trots op kunnen zijn.

Voor mij was dat als beginnende uitgever en redacteur een ware vuurproef: in onvoorstelbaar korte tijd (zeker met de toenmalige stand van grafische technieken) moest een complex boek, met een steunkleur, vierkleurkaternen die via een inslagschema op de goede plaats moesten komen, en meerlagige tekst (het lopende verhaal, uitgebreide bijschriften die soms mini-essays waren,

JAN LUCASSEN
**TRACING
THE PAST**

annotaties, en veel bijlagen) in een snelkookpan-proces tot een goed einde en aantrekkelijk boek worden gebracht. Een aantal weekenden (2, 3, 4?) werkten Anne, Netty en ik samen met Jan door om de deadline te kunnen halen: op het zolderappartement van Anne aan de Ferdinand Bol schreef Jan nog ontbrekende tekstonderdelen die ter plekke door Anne werden vertaald en gezamenlijk geredigeerd. In het pre-computer tijdperk werkten Netty, Jan en ik aan enorme 'plakproeven' waarbij op grote vellen fotopapier reeds gezette tekst met fotoreproducties van de vele afbeeldingen tot een voorbeeldopmaak werden samengevoegd, die vervolgens per auto met gezwinde spoed naar de drukkerij in Zaltbommel werden gereden om tot definitieve zetproeven te worden omgezet, die dan weer moesten worden gecorrigeerd. Het welslagen van dat hele proces is voor een heel belangrijk deel te danken aan het tomeloze enthousiasme en optimisme van Jan. Hij was niet alleen onvermoeibaar, maar kreeg met de hem zo typerende 'getting things done-mentaliteit' iedereen mee in wat tegenwoordig de 'flow' wordt genoemd. Die vuurproef werd op deze manier voor mij een ideale meesterproef, met Jan als ideale leermeester, ook al omdat het voor ons allebei in onze eigen rol een vuurproef was.

Terugkijkend naar *Tracing the Past* is duidelijk te zien hoe het boek ook het model heeft gestaan voor de succesvolle nieuwsbrief van de Vrienden van het IISG, *On the Waterfront*, die onder leiding van Jan alweer meer dan tien jaar verschijnt, en waarvan ik tot voor kort de productiecoördinatie heb mogen doen. De unieke combinatie van nieuws over de acquisities van het instituut,

met de daaraan verbonden *petites* en *grandes histoires*, laten een keur van Jans leermeesterschap zien (al zou Jan misschien schoolmeesterschap zeggen), afgestemd op een breder, geïnteresseerd lezerspubliek. Een decennium met hem samenwerken aan die publicatie betekende voor mij ook een decennium lang kunnen leren over de unieke collecties van het instituut en de verhalen, mensen en ideeën die eraan verbonden zijn.

Er zijn behalve deze twee projecten nog een behoorlijk aantal publicatieprojecten van Jan waaraan ik als redacteur/productiecoördinator heb gewerkt, te beginnen met zijn oratie, *Jan, Jan Salie en de kinderen*. Vervolgens de delen in de ICSH reeks die Jan redigeerde: *Racism and the Labour Market*, *Migration*, *Migration History*, *History*, *Global Labour History*, en niet te vergeten *Wages and Currency*. Stuk voor stuk boeken die niet alleen relatief goed verkochten (sommige met een tweede of zelfs derde druk!), maar meestal bij verschijning als standaardwerken werden erkend. Voor al deze projecten van de afgelopen 23 jaar geldt *mutatis mutandis* hetzelfde: door de manier waarop Jan zich altijd betrokken toonde bij het hele publicatieproces en de vanzelfsprekendheid waarmee dat voor hem steeds een samenwerkingsproces is geweest, zijn al die projecten voor mij zulke waardevolle leerprocessen geweest. Niet alleen over hoe je goede, of nog betere, publicaties kunt maken, niet alleen over hoeveel vernieuwende inzichten over sociale en economische geschiedenis er uit die publicaties te halen zijn, maar vooral hoe belangrijk het is dat je dat alles met hart en ziel doet. Een leermeester in hart en ziel, dus. Dankjewel, Jan!

DANSPASSEN IN DE PIZZERIA VAN BRUNO

Astrid Verburg

Je reputatie was je al vooruitgesneld nog voor je op de VU hoogleraar werd. Ik maakte kennis met je in een tweedejaars college ESG, waar met zware eerbied over je proefschrift werd gesproken. En dat was zeer uitzonderlijk voor de immer kritische ESG-haantjes. Zo uitzonderlijk, dat ik besloot het boek maar te kopen, want daarna zou ik het licht zien.

En dat was zo. Ik moet eerlijk zeggen dat ik erg onder de indruk was van *Naar de Kusten van de Noordzee*. Zo wilde ik ook onderzoek doen!! In mijn vijfde jaar begon ik met mijn scriptie over zeevarenden uit Groningen, en waarom die begin negentiende eeuw massaal naar Amsterdam kwamen met hun schepen om vanaf daar handelswaar door heel Europa te vervoeren. Jan Luiten vond dat echt een onderwerp voor jou, en zo werd ik je eerste VU student van wie je de scriptie mocht begeleiden.

Bereikbaarheid was enerzijds je sterkte punt: ik kon alles aan je vragen, met je overleggen, aan je voorleggen. Maar anderzijds was je helemaal niet bereikbaar. Van dat jaar was je minimaal de helft op reis. Als je er wel was, ontving je mij met al je papieren op de trappen van het IISG, of we bespraken de hoofdstukken in jouw voor mij onvindbare kamer. Je was altijd heel duidelijk, vriendelijk en opbouwend. Ik heb weleens hele stukken om moeten gooien, maar je verdiepte je er werkelijk in.

VOUCHER VOOR JAN LUCASSEN

Bij inlevering van deze voucher een dans naar keuze.
De voucher kan een oneindig aantal keren overhandigd
worden.

Ik was een goede student, maar geen uitblinker, en toen mijn eerste en enige artikel door een zeker iemand tot de grond toe afgebrand werd, zei jij dat het helemaal geen slecht artikel was, en kon zo 4-5 argumenten uit je mouw schudden waarom dit werk allemaal niet voor niets was geweest. Voor mezelf was het echter duidelijk: ik zou geen onderzoeker worden.

Vele jaren later ontmoetten we elkaar weer op het IISG, nu als collega's. Je wist dat je me eerder gezien had, maar dat je mijn scriptie had begeleid was je helemaal vergeten. Dat zat je duidelijk dwars, maar ronduit vragen was je eer te na. Stukje bij beetje sprokkelde je je informatie bij elkaar. Pas toen ik de titel van mijn scriptie noemde vielen alle puzzelstukjes ineens in elkaar. "Och ben jij dat!" . Toen een zekere criticus enigszins sarcastisch opmerkte: "Alsof je daar nu nog wat mee doet", verdedigde jij mijn scriptie vol vuur.

Ook al hebben we wat betreft onderzoek niet veel meer met elkaar te maken, toch hebben we een perfecte manier van samenwerken gevonden. Ik denk met veel plezier terug aan dat we samen de Masterclass hebben georganiseerd ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan. Jij liet heel veel aan mij over, maar als ik om input vroeg, stond je meteen voor me klaar. We hadden een gelukkige hand van kiezen want het was een waanzinnig leuke groep mensen die die week bij elkaar was. Jij kreeg al gauw de bijnaam Jan, the Slavedriver, maar dat deerde je niets, want zoals je terecht opmerkte: Er stond zoveel tegenover!

Natuurlijk mag onze reis naar Addis hier niet ontbreken. Je bent een heel prettige reispartner, rustig,

gezellig en avontuurlijk en je doet nergens moeilijk over. Ik heb genoten van onze danspassen in de pizzeria van Bruno, je hebt overigens nog een dans van me tegoed, omdat ik in Glasgow niet ben op komen dagen. Daarom als cadeau een voucher, dan kun je dat op elk gewenst moment bij me komen incasseren.

Jan, nu je weggaat, voel je niet als een afgevoerde boef in de bus, wiens leven voorbij is, maar blijf je de avontuurlijke reiziger naar de kusten van de Noord-, Oost-, Zuid- Of Westzee.

LANGS BAKSTENEN SLUIZEN EN SANATORIA

Gijs Kessler

Toen ik achttien jaar geleden afstudeerde aan de Vrije Universiteit was ik vast van plan de wetenschap vaarwel te zeggen en mijn heil elders te zoeken. Jan had echter een 'klein klusje in Moskou' en vroeg of ik daar misschien in geïnteresseerd was, dan kon ik daarna altijd nog verder zien. Van het ene kleine klusje kwam een volgend klein klusje, daarna een proefschrift en uiteindelijk werk ik inmiddels tien jaar met grote tevredenheid aan het IISG. En als Jan mij indertijd niet tegen mijzelf beschermd had, dan had ik ook nooit de geweldige ervaring gehad van onze intensieve samenwerking, in velerlei projecten, op wisselende locaties en in wisselend gezelschap.

Ik heb in die jaren veel van Jan geleerd. In eerste instantie natuurlijk de fijne kneepjes van het vak – Jan beschikt over het fenomenale vermogen om vrijwel ieder stukje informatie op geheel onnavolgbare wijze een organieke plaats in het grotere geheel te geven. Dat levert niet alleen imposante bouwwerken op, maar staat ook in rechtstreeks verband met wat ik als Jans grootste kracht zie – zijn van iedere vooringenomenheid verschoonde benadering van wetenschappelijke vraagstukken. Door te laten zien dat *labour history* ook zonder ideologie bestaat en, verlost van die ideologische ballast, buitengewoon fundamentele en interessante problematiek aansnijdt, heeft Jan mijn ogen geopend voor een onderzoeksterrein dat op

cruciale gebieden nog verrassend onontgonnen is.

Maar verreweg het meest heb ik geleerd van Jan op het gebied van projectmanagement. Jan en ik waren betrokken bij drie grote onderzoeksprojecten in Rusland over een periode van bijna tien jaar. Aanvankelijk was ik de leerling en Jan projectleider, maar in de loop der jaren ontwikkelde ik mij tot projectleider en Jan tot adviseur en commentator. Jans aanpak is grondig, ook hier weer onbevangen, en weet de meest fantastische veelzijdigheid om te smeden tot een logische eenheid, waarbij ieder brokje zijn welverdiende plaats vindt. Jans faam op dit gebied leeft voort in Rusland, en dat is niet in de laatste plaats te danken aan de manier waarop hij een groep mensen weet te inspireren, te enthousiasmeren, en, niet onbelangrijk, weet aan te spreken op slecht functioneren zonder ze daarbij het gevoel te geven dat ze berispt worden. Sommige van zijn instrumenten heb ik overgenomen, maar die spectaculaire 'grand view' aan het eind van een workshop als iedereen anders al uitgeteld is, dat zal ik wel nooit leren.

Bovenal heb ik met Jan ook heel veel plezier beleefd: als kamergenoot op het IISG bij mijn bezoeken aan Nederland, op de soms merkwaardige conferentieoorden en sanatoria in de bossen waar onze Russische projecten ons heen voerden, met een aantal bange Russische heavy metal fans als lifters op de achterbank van onze huurauto op zoek naar een kanaal en wellicht uit baksteen opgetrokken achttiende-eeuwse sluisen in het achterland van St. Petersburg, in de hogesnelheidstrein naar een VOC-fort in Taiwan, en, maar hier schaar ik mij ongetwijfeld in goed gezelschap, op de jaarlijks terugkerende kerstdiners van de onderzoeksafdeling in Gouda.

JAN EN HET NEHA

Co Seegers

Nu ik op de dag van je afscheid – tenminste het officiële – niet aanwezig kan zijn, wil ik graag gebruik maken van deze mogelijkheid om iets tegen en over je te zeggen. Ik begreep dat de organisatoren de bijdragen graag in het teken van leerling-leermeester zien, maar dat gaat voor ons niet op. Niet dat ik niets van je geleerd heb – daar kom ik nog op – maar in onze relatie stonden toch vooral de collecties en het verzamelen ervan centraal.

In de laatste 25 jaar heb jij, samen met anderen, een groot stempel gedrukt op de opbouw en samenstelling van de Bijzondere Collecties van het NEHA. Voor zover ik mij kan herinneren begon jouw bemoeienis begin 1987. Ik kende jou alleen van naam toen de immer regelende Eric (Fischer) jou en collega Roger (De Peuter) introduceerde als experts op het gebied van archivalia en documenten. En het NEHA heeft daarvan een flinke hoeveelheid, in de loop van vele decennia aangespoeld en blijven liggen. Geleidelijk aan was dat een tamelijk onoverzichtelijke kluwen geworden, Jacques (van Gerwen) had een overzicht van alle collecties gemaakt en daar kwamen jullie verder ordening in brengen. En hoe. Jullie pakten het met voortvarendheid aan, alles werd bij elkaar gebracht en een hele reeks studenten en net afgestudeerden aan het werk gezet : Kitty (Kilian), Toine (Schijvenaars), Joost (van Genabeek), Peter (Boorsma) en Sandra (Bos). Niet dat dit direct merkbaar was, een van de

eerste stukken uit het "ordeningsarchief" is een briefje, gedateerd 13 februari 1987, aan mij gericht met de mededeling: "Geplaagd door een griep en een heuse stroomstoring van 12 uur terwijl de tekstverwerker aanstond, heb ik dit rapportje niet tijdig naar je kunnen sturen ..."

In het in 1989 verschenen gedenkboek bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het NEHA schreven jij en Roger over de collecties en het project (J.M.G.W. Lucassen en R.E.M.A. De Peuter, 'De bijzondere kollekties van het NEHA', in het gedenkboek van het NEHA (1989) 95-113). Het eerste tastbare resultaat van jullie

monnikenwerk verscheen in 1990: deel 1 in de nieuwe reeks *Inventarisatie Bijzondere Collecties*, over de spotprenten uit de collectie Hartkamp. In de jaren daarna volgden nog 2 delen over de Collectie Hartkamp, een deel over de prijscouranten, een deel over de collectie papiergeld en de inventaris van het Bruyard archief. Het complete overzicht van de Bijzondere Collecties zelf verscheen in 1992 als *Gids van de collecties van het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief te Amsterdam*, samengesteld door jou samen met Peter Boorsma.

Daarmee was geen einde gekomen aan het werk aan de Bijzondere Collecties. Samen met Piet, van meet af aan de best denkbare ondersteuning, werden nieuwe stukken toegevoegd en bestaande lacunes in de ordening ingevuld, en dat veelal op minutieuze wijze. Misschien brengt het af en toe de magazijndienst nog tot wanhoop - zoek maar eens op je knieën naar stuk 1.2.1.3. uit de Velle collectie -, maar het resultaat is wel dat voor de onderzoeker in ieder geval alles te vinden is.

Na vijf jaar was de collectie in 1997 gegroeid met 109 nummers (13 meter). En zo is het ook in de jaren daarna blijven doorgaan. Aanvullingen via schenking, maar ook, en dat meer en meer, via aankoop op veilingen. Van het plan om in 1997 een aanvulling op de *Gids* te laten verschijnen is niets gekomen, maar vanaf 2004 is de catalogus van Bijzondere Collecties wel online beschikbaar. Dat heeft het gebruik ervan zeer gestimuleerd en daarmee kwam ook de gedetailleerde toegankelijkheid veel meer tot zijn recht. Daarnaast droeg je ook bij aan de verdere verbreiding van bekendheid van de collectie tijdens de

‘Vriendendagen’ van het IISG. Steeds zorgde jij er voor dat er ook aanwinsten uit de NEHA collectie, het zij boeken, hetzij stukken uit de Bijzondere Collecties, gepresenteerd werden.

En zo kom ik terug bij het begin. Heb ik ook iets geleerd van Jan? Jazeker, of ik het ook kan is een ander punt, maar Jan heeft mij geleerd dat documenten, hoe klein en efemer ook, geplaatst in de juiste context, kunnen veranderen in belangwekkende en interessante archivalia. Het bewijs daarvoor lever je twee keer per jaar tijdens de Vriendendag . Ik ga dan meestal vooraf even kijken wat er geselecteerd is. Naast de herkenbare topstukken heb jij dan ook altijd een foto, een brief, een brochure geselecteerd waarvan ik op dat moment denk van: “wat moeten we daar nou mee?” Maar tijdens de presentatie blijkt dan jouw meesterschap. Je hebt naspeuringen gedaan, feiten gevonden en veronderstellingen toegevoegd en het geheel gemixt tot een boeiend verhaal waarin het gepresenteerde stuk uitgroeit van onzichtbaar en onbeduidend naar een belangwekkend archiefstuk. Dat kun jij als geen ander en daar ben je om te benijden.

Jan, niet alleen het NEHA, maar ook ik persoonlijk ben je veel dank verschuldigd.

JAN, THE HAPPY MAN

Jacques van Gerwen

“It is the working man, who is the happy man”. Als iemand in dit plaatje van Benjamin Franklin (1706-1790) past, dan ben jij het wel. Altijd ben je op het werk opgewekt en goed gemutst. En als je dat een keertje niet bent, dan heb je daar een goede reden voor. Vanaf 2002 werk ik met jou samen aan wellicht het grootste en meest ambitieuze IISG-project tot nu toe: het Collab-project: een vernieuwend en creatief project uitgevoerd door onderzoekers van over de hele wereld om de historische ontwikkeling van arbeidsverhoudingen in de afgelopen, te beginnen 500 jaar, in kaart te brengen voor een nadere analyse. Dit project draagt onmiskenbaar jouw stempel. Jouw levenswerk is ‘werken aan werk’. Je onvermoeibare, creatieve en prikkelende inbreng heeft geresulteerd in een gedetailleerde taxonomie om zoveel mogelijk vormen van werk en werkrelaties in kaart te brengen.

In een later stadium – wanneer we de beschikking hebben over nog meer geavanceerde onderzoekstechnieken – zou het mooi zijn om aan die taxonomie nog drie lagen toe te voegen. Hiermee kan een mooi onderscheid worden gemaakt tussen mensen die werken voor geld, mensen die carrière willen maken en mensen voor wie hun beroep een roeping is. In dat laatste ‘hokje’ kan jij worden geplaatst, voor zover jij je al in een hokje laat plaatsen. “Every man’s work, whether it be literature, or music, or pictures, or

architecture, or anything else, is always a portrait of himself". Jouw 'portrait' is omvangrijk, veelzijdig, kwalitatief hoogwaardig, met zowel oog voor de grote lijnen als oog voor het detail. De uitwerking is verfijnd en gedetailleerd.

Ons eerste contact dateert uit de tweede helft van de jaren '70. Ik was student en jij maakte als docent deel uit van de vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis gezeteld aan de Kromme Nieuwe Gracht in Utrecht in de nabijheid van de legendarische Theo van Tijn. We hebben elkaar beter leren kennen toen jij samen met Rogier bij de EHB aan de Herengracht minutieus de NEHA-collecties in kaart bracht ter voorbereiding van de verhuizing naar de Cruquiusweg 31 in 1989.

Daarna hebben we elkaar pas goed leren kennen. Samen met Eric bedacht jij - inmiddels werkzaam bij het IISG - het plan om mij te laten promoveren op het onderzoek naar De Centrale. Dit was voor mij een hectische en spannende periode. De tijdsdruk was groot. Zo groot zelfs, dat wij wel eens tijdens jouw vakantie op een of andere camping conceptteksten bespraken. Niet alleen voor mij was het een spannende periode, maar ik denk zeker ook voor jou. Ik had namelijk de eer jouw eerste promovendus te zijn.

Na het Centrale project zijn meerdere projecten voor mij gevolgd waarbij jij stevast een prominente rol in de begeleidingscommissie vervulde. Ik denk daarbij onder meer aan het grote project 'Zoeken naar zekerheid' met als bijzondere ervaring dat we onze gemeenschappelijke vriend, collega en oud-directeur nu ook in zijn nieuwe rol

als opdrachtgever hebben leren kennen. Als intermediair stelde jij alles in het werk om de belangen van de opdrachtgever, de wetenschap, het NEHA of het IISG en de onderzoeker (s) goed tegen elkaar af te wegen. Dat was geen sinecure. Je kwam immers steeds voor nieuwe verrassingen en uitdagingen te staan. Met je erudiete en charmante diplomatieke aanpak was je bovendien altijd in staat om spanningen - die inherent zijn aan onderzoek in opdracht - weg te masseren.

Wij hebben samen niet zoveel gepubliceerd. Dat komt natuurlijk ook omdat jij je voornamelijk hebt bezig gehouden met arbeid en arbeiders, en ik met het 'grote geld' van bedrijven en ondernemers. Ik ben blij dat de ondernemers uiteindelijk een volwaardige plek in de Collab-taxonomie hebben gekregen. Eén gemeenschappelijke publicatie wil ik hier toch graag noemen. Kennelijk waren enkele Japanse collega's onder de indruk van onze gemeenschappelijke publicatie in een Franstalige bundel en hebben ze spontaan besloten (ongevraagd) een vertaling in het Japans te maken. Zoals je je ongetwijfeld nog zult herinneren, luidde de conclusie van ons onderzoek:

同時に、民間保険会社と疾病保険金庫との共存は1967年の例外的医療費用法によって統合化された。1992年に、疾病保険活動の分野に対する制限が軽減化された。それ以後、疾病保険は全国展開をして、保険受給者は加入会社を変更することが可能になった。民間保険会社と全国組織は、例外的医療費用法の規定によりつながっている。この状況で、民間会社と国家との協力が著しく増加した。1992年以降、疾病保険は新しい保険加入者を増やさなければならなくなっている。民間保険もおなじような状況を抱えている。こちらのほうも、営利企業と国家制度との協力が推進されている。

20世紀を通じて、地域的な性格をもち、社会的危険だけをカバーする事業を行っている民間非営利共済組合会社が、強制保険の全国ネットワークに吸収されたのは確かである。経営者団体と労働団体の役割は、この全国的強制保険制度を実施し管理することに見いだされる。

Jacques van Gerwen et Jan Lucassen, Les Societe Mutuelles Aux Pays-Bas du XVIIe Siecle a Nos Jours,? <<Mutualites de tous les pays? >>, Mutualite Francaise 1995.

(<http://www.inhcc.org/jp/research/info/20031027-ishizuka-02.html>)

Veel bewondering heb ik voor de wijze waarop jij leiding, richting en sturing hebt gegeven aan de onderzoeksafdeling. Voor alles stond: kwaliteit. Die probeerde je te bereiken door een zo optimaal mogelijk klimaat te creëren waarin iedereen het beste tot zijn recht kon komen, zowel individueel als collectief. Jij stelde letterlijk je eigen comfortabele huis open niet alleen voor belangrijke vergaderingen, maar ook voor de inmiddels legendarisch geworden kerstdiners. Elk jaar weer konden collega's in jouw knusse 'Oudhollandse' keuken culinair excelleren, werd er goed gegeten en gedronken en tot slot, zoals de traditie voorschrijft: met de hand afgewassen.

"It is the working man, who is the happy man". Jammer genoeg geldt dat niet altijd en niet voor iedereen. Waar ik in ieder geval wel very happy door ben is dat ik heel lang en vaak intensief met jou heb kunnen samenwerken. En dat je ook altijd een grote persoonlijke betrokkenheid, tijdens maar ook na kantooruren hebt getoond. In de afgelopen ruim 25 jaar zijn er vaker

momenten geweest dat ik behoefte had om met jou over lopende onderzoeken te sparren en dat ik soms zocht naar zekerheid. Die vond ik bij jou en dat luchtte vaak op.

Van harte gefeliciteerd met je 65^e verjaardag. Dit is een mooie mijlpaal op een hopelijk nog lange weg die je te gaan hebt. En ik weet zeker dat we elkaar nog vaak zullen treffen, omdat we meer dan collega's zijn.

Bedankt voor alles! Voorwaarts! En niet vergeten.

GOUD VOOR JAN LUCASSEN

Huub Sanders

Lang voordat een nietsnut als Rijkman Groenink de trots van het Nederlands bankwezen verkwanselde, werd een voorloper daarvan, de Amsterdamsche Bank, geleid door een driemanschap bestaande uit J.H. Spaink Jr., Mr.F.S. van Nierop en H.C. Christmann. De Amsterdamsche Bank was opgericht op 5 december 1871 door een groep Duitse financiers. In Duitsland was veel kapitaal beschikbaar nadat de Frans-Duitse oorlog door Frankrijk verloren was en Duitsland behalve een hele landstreek ook herstelbetalingen van de verliezer in ontvangst kon nemen. De belangrijkste Duitse bank betrokken bij de oprichting was de *Bank für Handel und Industrie* in Darmstadt. Behalve als belegging had de bank ook als doel de relatie tussen de Nederlandse en Duitse financiële markten te verbeteren. De Amsterdamsche Bank werkte de eerste jaren vooral als zakenbank, later werd het rekening-courant bedrijf belangrijker. De driekoppige directie werkte de eerste jaren met een personeelsbestand van tien beampten. Ondanks niet aflatende crises, muntproblemen en depressies was dat rond 1900 tot krap 150 man aangegroeid. In die krappe dertig jaar had de bank gemiddeld 7,04% aan dividend uitgekeerd. Een aardig resultaat toch. Van de drie directieleden in 1871 was Van Nierop de bekendste: lid van de Amsterdamse Gemeenteraad en van de Provinciale Staten van Noord-Holland, daarbij lid van de Eerste Kamer.

Ook was hij betrokken bij de Rijkspostspaarbank en de oprichting van de Oranje-Nassau in Heerlen. De Amsterdamsche Bank maakte hij tot een van de belangrijkste spelers binnen het Amsterdamse diamant-bedrijf dat in de gehele periode van zijn directoraat - hij bleef tot maar liefst 1920 directeur - een overwegend bloeiende en groeiende bedrijfstak was. Minder bekend is Spaink die de leermeester was van de bekende joodse bankier A.C. Wertheim. Diezelfde Wertheim had ook een aandeel in het oprichtingskapitaal van de Amsterdamsche Bank.

Het derde directielid, Hermann Carl Ferdinand Christmann of Carl Hermann Ferdinand Christmann zoals hij in de burgerlijke stand van Amsterdam stond ingeschreven, is minder prominent dan van Nierop. Wel is hij de aanleiding voor dit stukje. Christmann werd in 1841 geboren in Altenahr, een plaatsje gekenmerkt door wijnbouw in het Pruisische Rijnland, waar zijn vader het beroep van koopman uitoefende. Hij werd op 41 jarige leeftijd genaturaliseerd toen hij al tien jaar directeur van de Amsterdamsche bank was. In 1875 was hij getrouwd met de toen 21 jarige Maria Francisca Theresia Schmitz. Zij kregen twee kinderen: Hendrik Gerard Frans Christmann en Pauline Fernanda Christmann. Op 16 december 1896 werd hij benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau. Christmann werd ook directeur van het in 1901 door de Amsterdamsche Bank opgerichte Amsterdamsche Wisselkantoor. Hij bleef tot 1907 directeur van de Amsterdamsche Bank en werd daarna benoemd tot lid van de Raad van Toezicht. Christmann heeft zich veel bezig-

gehouden met de belangen van het personeel. Zo liet hij jongere employés de opleiding Voortgezet Handels- onderwijs volgen. En in het Algemeen Handelsblad van 18 november 1909 werd ook nog vermeld dat hij de oprichting van een bibliotheek voor het personeel mogelijk maakte. Hij was lid van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap en van Amstelodamum. Christmann overleed op 16 november 1909 voorzien van de H.H. Sacramenten der stervenden. Op

dat moment woonde zijn dochter in Venlo en zijn zoon in Buenos Aires, beiden waren getrouwd.

Behalve de eervolle benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau, overkwam hem in 1896 naar aanleiding van zijn 25 jarig jubileum, wat natuurlijk tevens het 25 jarig bestaan van de bank inhield, ook een mooi huldeblijk van het personeel. Het voltallige personeel schonk hem en de twee mededirecteuren, een gouden penning. De feestelijkheden vonden plaats in het gebouw van de bank aan de Herengracht 597, een gebouw vlak voor het jubileum grondig verbouwd door Eduard Cuypers, de neef van Pierre Cuypers. Op maandagochtend 21 december 1896 hadden de beambten van de Bank zich opgesteld in feestkleding. Om 10.30 stipt traden de drie directeuren en hun dames binnen en namen plaats op een 'verhevenheid'. Er werd een feestmars ingezet en de dames kregen sierlijke bloemruikers aangeboden. Hierna werd het woord genomen door W.J. Lichtenbelt, een lang dienende beambte. Hij prees de wijze leiding der directie en het feit deze drie heren aan de wieg hadden gestaan van de goede reputatie, want het was hun verdienste dat de Bank 'thans zulk een goeden naam heeft, dat in binnen- en buitenland, tot ver over de grenzen, de Bank bekend staat als solide en respectabel'. Het Nieuws *van den Dag* van 22 december 1896 vervolgt Lichtenbelts rede met een woord van dank voor de goede sociale zorgen der directie voor het personeel. Hierna ging de spreker over, 'onder levendigen bijval' tot het aanbieden van drie gouden gedenkpenningen aan de directieleden. De penning laat de Amsterdamse stedenmaagd zien, met muurkroon, in antiek gewaad, naar links

gezeten, met de rechterhand bloemen strooiend uit een op haar schoot geplaatste korf. Onderaan het wapen van Amsterdam en twee leeuwen. De penning is vervaardigd in de fabriek van J.A.A. Gerritsen, N.Z. Voorburgwal 252.

Over deze gouden penning moeten we het nu even hebben. In januari 2006 namelijk werd dit object aan het IISG aangeboden door een erfgenaam van Carl Hermann Ferdinand. Deze in Engeland woonachtige vrouw was, zoals ze zelf schreef, 'ruim 80 jaar'. Ze gaf aan dat de penning van een oom afkomstig was, later corrigeerde ze dat tot 'de vader van mijn oom ... de enige zoon van de jubilaris'. Het maakt hier niet uit dat deze mevrouw naar alle waarschijnlijkheid een hele generatie over het hoofd zag: waar het hier om gaat is dat ik, als op dat moment de verantwoordelijke voor de acquisitie van Beeld & Geluid materiaal, moest beslissen of ik hem in de collectie zou opnemen. Allerlei overwegingen kunnen daarbij een rol spelen maar het collectieprofiel is doorslaggevend. Ik vond het zelf nooit te moeilijk om bij dit soort kleine zaken te beslissen voor het interessegebied van het NEHA. In hun collectiebeschrijving kun je lezen: 'Naast de boeken- en documentencollectie van internationaal niveau beschikt de Economisch-Historische Bibliotheek over een aantal bijzondere collecties tekeningen, prenten, penningen en andere realia en beeldmateriaal'. De laatste twijfel verdween bij de gedachte 'wat zou Jan hebben gedaan?'. Ik wist zeker dat hij geen moment zou hebben gearzeld en de penning zou hebben geaccepteerd. Wat hij me leerde als verzamelaar was een brede blik en dat er vrijwel altijd onvermoede en verassende verbanden en verhalen zijn bij

documenten uit verschillende werelden. Welaan, een leermeester zelf kan ook verrassend uit de hoek komen. Toen ik Jan de penning een paar weken later liet zien, deelde hij mijn enthousiasme, maar meende dat hij misschien beter op zijn plaats zou zijn bij een bevriend museum. Daar was ik dan weer minder enthousiast over. De penning was tenslotte aan het IISG geschonken. Ik was bereid zo ver te gaan hem aan het bevriende museum in bruikleen te geven, tenminste als dat museum de administratieve zaken als een bruikleencontract en dergelijke wilde organiseren. Blijkbaar was het object niet heel erg belangrijk voor het collectieprofiel van het museum, want ik heb er nooit meer wat van gehoord. Des te beter voor dit moment: deze gouden penning, in de collectie van IISG/NEHA, wordt hierbij feestelijk en plechtig opgedragen aan Jan Lucassen: verzamelaar met een brede blik.

JAN AND MOSCOW

Irina Novichenko

I have never been a student of Jan but he was and is my teacher.

In the beginning of the 1990s the International Institute of Social History was among the first to aid the former Soviet libraries and archives to survive and to preserve their collections. The political and ideological changes completely paralyzed research in history, more so in social history, and even more in labour studies. At first, the heads of IISG – Jan was the Director of Research at the time – decided to help with translations of the recently published IRSH supplements. Since 1996 the Russian versions of “The End of the Labour History?” and “Before the Unions” are present in the footnotes of almost every text on labour history.

The new contacts with Russian historians demonstrated that those who continued their work had no possibility to publish the results. Moreover, the country never had known specialized historical journals, only those devoted to general historical topics. I don't know exactly who was the first to suggest establishing a journal of social history in Russia – Jan, Jaap Kloosterman (the Director) or Marcel van der Linden (the IRSH Editor). Yet the idea was born.

The first steps were disappointing. Legal difficulties with the journal's registration and financial problems held

back the ambitious plan. We had to settle for an annual publication. Then, well-known and really active historians were invited to the editorial board of our new *Social History Yearbook*. After the first meeting of the board – full of reasonable speeches and great aspirations – Jan asked me in October 1996 (I was supposed to be the secretary of the yearbook) whether I knew how to run such a thing? At the time, I had written a thesis and had been working for IISG in Moscow for some years, but I had no any idea how to run a journal. Yet there was simply nobody else to ask. So Jan pronounced his famous, “I’ll tell you!”

I got one of the best lectures in my life on the topic ‘how to organize an academic journal’. Step by step, Jan told me how to work with the members of the editorial board, with the authors, with the publisher, how to make minutes, to edit texts, etc. The first issue of the yearbook appeared in 1997. The publication is continuing, and became important and respected in the academic world. The basic principles and practices are still as Jan once pointed them out to me.

Later on, we worked together in Russia for many years – on a social history seminar for students, on research projects, conferences, presentations, publications etc. I don’t remember a single occasion when Jan’s participation was only formal! He is always working to the limits and leaves you no choice but to try the best you can. His deep interest and humaneness, and his attitude to the finest details stimulate your work more than all other incentives together. You suddenly realize that a life in and with history can be extremely intriguing. And as a result, you are

looking forward to every meeting with Jan. To reformulate what Jan has taught me is an absolute honesty in life, in relations with the colleagues and students, in the profession.

Last but not least, I have to stress that not only Jan but his wife Lieske as well was my teacher. At the first of many celebrated dinners in Gouda I discovered the Dutch herring that has become my main passion in food. And some of the household secrets that Lieske kindly shared with me, I practise till the present .

WANDERNGESELLEN

Sandra Bos

Enige weken geleden keek ik uit het raam van mijn werkkamer op de Hogeschool van Amsterdam. Dit kijkt uit op het kruispunt van de Wibautstraat en de eerste Oosterparkstraat. Tot mijn verrassing zag ik daar een groep van ongeveer 50 mannen met zwarte hoeden en knapzakken aan een stok. *'Wanderngesellen'* riep ik enthousiast naar mijn collega's, die mij verbaasd aankeken en dachten dat het een studentengrap was.

Mijn nieuwsgierigheid trok mij naar buiten, waar ik trachtte een gesprek met deze *Wanderngesellen* aan te gaan. Helaas hadden ze ondanks het vroege uur al aardig wat bier genoten. Tijdens mijn tweede 'interview' vertelden ze me dat ze een internationale reünie van *Wanderngesellen* bijwoonden. Ze kwamen voornamelijk uit Duitsland, maar ook uit Polen, Italië en Amerika. Amsterdam leek hen een mooie stad om samen te komen. Maar waarom de Wibautstraat als verzamelpunt – het lelijkste stukje van Mokum – dat konden ze me niet uitleggen. Na vier dagen waren ze vertrokken... De Wibautstraat oogde lelijker dan ooit. Misschien had ik ze mee moeten nemen naar het IISG voor een update van het gildebestand en een interessante lezing over het gezelschap in de eenentwintigste eeuw. Graag was ik vervolgens met ze meegewandeld door Europa, aankloppend bij werkplaatsen en leermeesters met als

voornaamste doel leren en het ambacht verfijnen; van vakmanschap naar meesterschap.

Gelukkig heb ik veertien jaar na mijn promotie-onderzoek, waarin ik lezend in Reith, Reininghaus en Schonenscher de gezellen zag dwalen, ze uiteindelijk in levende lijve mogen ontmoeten. Ze zijn het levende bewijs dat de gilden nog steeds bestaan en zelfs met een *comeback* bezig zijn.⁴ Binnen het huidige Nederlandse onderwijs- en opleidingssysteem wordt bijvoorbeeld steeds vaker de parallel getrokken met het gildesysteem van leerling, gezel en meester – in de hoop op minder uitval en betere prestaties. Of deze feestende gezellen over een bos, bus of kas beschikken, heb ik ze niet gevraagd. Ik hoop het wel, want binnen het huidige sociale systeem is er voor deze gezellen vast niet veel om op terug te vallen. Zeker niet tegen de tijd dat ze zelf gebrekkig of bejaard zijn. Het pensioenstelsel staat nu al onder zware druk, maar stelt gelukkig nog altijd minder strenge eisen aan een uitkering dan 300 jaar geleden.

Want Jan, als gepensioneerde chirurgijn te Amsterdam restte jou begin achttiende eeuw ongeveer f 3,- per week, mits je niet in gebreke was gebleven met het betalen van je contributie. Iets beter af zou je zijn geweest bij het Amsterdamse Turfdragersgilde. Hier verhoogde men het ouderdomspensioen van f 3,- naar f3,05 en later zelfs naar f 4,- per week. Mits men natuurlijk niet bijverdiende. Bejaarde scheepstimmerlieden in de hoofdstad ontvingen vanaf 1750 ook f 3,- per week, maar hadden als

⁴ Recentelijk las ik zelfs van het Nederlandse gilde van meesterkoks.

belangrijkste eis dat je wel behoeftig moest zijn. Gelukkig is deze laatste voorwaarde in onze tijd (nog) niet heringevoerd.

Dat ik ooit mijn promotieonderzoek heb gewijd aan deze hulpbehoevende, bejaarde, zieke en ondernemende ambachtslieden, komt vooral door jouw aanstekende enthousiasme en nieuwsgierigheid naar het gildewezen, naar overlevingsstrategieën en naar hoe 'het' nu toch geregeld was in die vroegmoderne tijd. Zoals een gildemeester betaamt, gaf je het goede voorbeeld en hoopte je dat een goed voorbeeld, goed doet volgen. Ik deed mijn best als gezelschap. In navolging van jou en Piet, 'wonderde' ik langs meterslange archieven en databestanden, spelde elke gildeordonnantie tot op de letter en verbaasde me met jou over de organisatiestructuur, de gedetailleerdheid van de regels en het onderlinge vertrouwen van deze beroepsgenoten. Elke keer als ik meende dat ik iets tot in detail had uitgepluisd en verklaard, had jij toch weer een aantal vragen waarop ik en de archieven niet één, twee, drie, een antwoord hadden. Ik moest doorzoeken, meer relaties leggen en nog meer vragen blijven stellen. Zo opende je een nieuwe wereld in de Nieuwe Tijd voor mij en liet je me zien dat je je hier prima thuis kan voelen.

Een heel mooi moment was bij jouw thuis aan de keukentafel op 6 oktober 1998. Je had die dag net mijn boek van de uitgever ontvangen. Je had niets verklapt en overhandigde mij geheel onverwacht het eerste exemplaar. Wat een verrassing! Het leek wel of je even trots op het eindresultaat was als ik. Deze gebeurtenis, als ook de kerstetentjes in Gouda Goverwelle, staan me bij als

Foto: Een echte Wanderngesel in Amsterdam, april 2012

bijzonder, vrolijk en altijd voor herhaling vatbaar.

Zoals je weet, bleven gildemeesters na hun pensioen verbonden aan het gilde en speelden ze vanwege hun vakmanschap en maatschappelijke status vast nog een rol binnen het beroep en de samenleving. Dus Jan, ook jouw rol als leermeester is nog niet voorbij. Blijf inspireren, publiceren, wandern en roeien. Ik blijf je volgen en op een dag sta ik als *Wanderngesell* in Gouda op de stoep, omdat er altijd nog zo veel te leren en te ontdekken valt!

MAATWERK

“*Maatwerk* had niet tot stand kunnen komen zonder de medewerking van vele anderen. [...] Het betoog heeft mede vorm gekregen door de zorgvuldige begeleiding van mijn twee promotoren, Maarten Prak en Jan Lucassen. Zij vulden elkaar hierin uitstekend aan. Jan wist mijn bevindingen vanuit zijn voorliefde voor de comparatieve geschiedenis in een bredere (zeg maar gerust mondiale) context te plaatsen. Maartens typisch ‘praktische’ commentaar behoedde mij ervoor toch niet al te zeer van de kern van de zaak af te dwalen. De plezierige samenwerking en hun enthousiasme over het resultaat van mijn inspanningen zijn een grote steun geweest tijdens moeilijke momenten in de laatste fase van mijn promotieonderzoek.”

Bibi Panhuysen, *Maatwerk*, 9.

EEN SIMPEL SCHEMA

Elise van Nederveen Meerkerk

Niets dan goeds had ik over jou gehoord als student ESG in Utrecht, waar jij toen ik er rondliep al enige jaren vertrokken was. Toen ik eind 1999 solliciteerde als onderzoeksassistent bij het IISG, moest ik je dan ook de hartelijke groeten doen van Gerard Trienekens. Bij het sollicitatiegesprek was je welwillend kritisch. Je vroeg me of ik in Utrecht ervaring had opgedaan met vakbondsgeschiedenis. Dat vond ik een rare vraag: de baan ging toch over de bedrijfsgeschiedenis van een bank? Wist ik veel waaruit de ASN-bank was voortgekomen...

Achteraf hoorde ik van Jan Peet dat je eigenlijk een ander had willen aannemen op die positie. Hopelijk spijt het je niet dat ik het uiteindelijk werd. Mij althans niet. Onder jouw warme en inspirerende leiding besloot ik algauw dat de IISG-onderzoeksafdeling dé plek was om mijn oude plannetje om een proefschrift te schrijven over spinsters, dat in Utrecht van de hand was gedaan als 'onmogelijk', weer op te vatten. Jij reageerde met zo overweldigend veel enthousiasme op mijn idee, dat ik er zelf in ging geloven dat het zou gaan lukken.

En het lukte. Een belangrijk onderdeel van dat succes was dat ik jou koos als promotor. Al tijdens een van onze eerste besprekingen maakte ik kennis met jouw befaamde schema's. Of het nu methodologie of empirie betrof, jij vervatte het wel eventjes mooi in een simpel

Jan Lucassen als leermeester

	Professioneel	Persoonlijk
deskundig	++	++
betrokken	++	++
motiverend	++	++
bescheiden	++	+
ambitieus	+	+
diplomatisch	<u>+</u>	<u>+</u> (gelukkig maar)
hulpvaardig	++	++
analytisch	++	++
inspirerend	++	++
open	++	++
ondersteunend	+	+
enthousiast	++	++
meesterlijk!	+++ + + + + + + +	+++++++ + + + + + + + +

schema! Hoe dikwijls ben ik niet je kamer binnengestapt met een (volgens mij) onoverkomelijk probleem, en hoe vaak ging ik na één, anderhalf uur, weer weg in het volste vertrouwen dat het allemaal eigenlijk heel eenvoudig was. Al wist ik nog niet precies hoe ik het ging oplossen, *dat* ik het zou oplossen, stond plotseling als een paal boven water!

Altijd heb je veel vertrouwen in me gehad, en je liet mij behoorlijk vrij. Soms vond ik die verantwoordelijkheid wel eng. Een van de spannendste momenten was toen ik, na twee jaar proefschrifttijd, moest gaan aankondigen dat ik in verwachting was. Jouw reactie was goud waard. Je reageerde bij wijze van spreken alsof je zelf opa werd, zoende me enthousiast op mijn wangen en vroeg honderduit hoe het met me ging. Pas na een kwartier ging je over op hoe dit te combineren was met mijn dissertatie, en daarbij sprak je de gevleugelde woorden: “ik ben er zeker van, dat een kind jou alleen nog maar efficiënter maakt, als dat al mogelijk is!” Jij kende me kennelijk beter dan ik mijzelf op dat moment.

Ik zou nog veel meer over jou en ons kunnen vertellen, maar ik laat het hierbij, behalve dat ik nog wil zeggen dat ik je nog vaak hoop te treffen op het IISG, en dat ik, samen met andere collega's, zal proberen de komende jaren het prachtige werk dat je hier verzet hebt, jouw erfenis op het IISG, te bewaken. Wat betreft jouw verdere geweldige kwaliteiten als leermeester, volstaat een simpel schema (zie figuur 1)!

Dank voor alles!

HUMAN RESOURCE PAR EXCELLENCE

Henk Looijesteijn

Jan Lucassen is een van de meest vooraanstaande sociale historici in Nederland, en ver daarbuiten, en dat al heel lang. Anderen zijn beter in staat, welsprekender en meer met kennis van zaken, om Jans wetenschappelijke statuur op waarde te schatten dan ik. Het duurde heel lang voordat ik mij - in 1998 als net afgestudeerd historicus tot de onderzoeksafdeling van het IISG toegetreden - bewust werd welk een groot historicus Jan is. Dat lag deels aan mijn onwetendheid, aangezien ik geen economisch-sociale geschiedenis had gestudeerd, maar het lag ook aan de mens die Jan is.

Hoe vooraanstaand ook in de historische wereld, Jan is nooit nadrukkelijk aanwezig in de schijnwerpers, schuwt het voetlicht niet, maar zoekt het ook niet op, laat zich niet opvallend gelden, maar komt alleen tussen beiden als het nodig is. Jan is, als collega en leermeester, de *éminence grise* op de achtergrond, liever dan een nadrukkelijk aanwezige academische *macher*, die uitstraalt de wijsheid in pacht te hebben. Zelfingenomenheid en ijdelheid zijn de bescheiden Jan ten enenmale vreemd. Toen ik net op het IISG werkte, was Jan hoofd van de onderzoeksafdeling, maar leidde die met de hem kenmerkende terughoudendheid. Pas geleidelijk aan werd de nieuwkomer duidelijk welke belangrijke rol Jan speelde binnen de onderzoeksafdeling en het IISG.

Liever dan vergaderingen voor te zitten, bracht Jan, als onvermoeibare gastheer, de leden van de onderzoeksafdeling bijeen in zijn Goudse boerderij, waar jaar na jaar het Kerstdiner van de afdeling werd gehouden, en soms ook in de zomer bijeen werd gekomen. Met een gemiddelde bezetting van een man of dertig, veertig, moet dat toch steeds een behoorlijke aanslag zijn geweest op de rust in huize Lucassen, maar niettemin bleef Jan – tot op de dag van vandaag – welgemoed zijn huis openstellen voor een jaarlijks wisselende – en allengs kosmopolitischer – schare onderzoekers.

Dat tekent Jan als zeer gastvrij mens – de Bourgondiër-clichés liggen snel op de loer gezien zijn katholieke, Limburgse afkomst – maar het zegt ook iets over hem als wetenschapper en leermeester. Jan, wiens belangstelling niet eenzijdig is en voor wie het kleine detail niet minder van belang ontbloomt is dan de grote, klare lijn die hij zo meesterlijk weet te schetsen, beschikt over een benijdenswaardige eruditie, die hij niet onder de korenmaat plaatst noch ongeremd spuit, maar genereus ter beschikking stelt.

Meer dan dat, toen ik op zoek was naar een onderwerp voor een proefschrift, reikte Jan zonder aarzelen een zijprojectje van hem aan, waar hij zelf al verscheidene jaren, tussen de bedrijven door, aan gewerkt had, en zelfs een paper over had geschreven. Jans omvangrijke documentatie over Pieter Plockhoy mocht zonder meer mee naar Italië, waar deze de grondslag legde voor mijn proefschrift. Zelf hield Jan als onofficiële copromotor wel een oogje in het zeil, maar dat deed hij op de hem

kenmerkende wijze - altijd rustig, onverstoort op die momenten dat het me wel eens zwaar te moede werd en een voltooiing van het proefschrift heel ver weg leek, en altijd met goed advies, zonder nadrukkelijk of dwingend een bepaalde strategie voor te staan. Jan bood altijd een luisterend oor, en was minstens zo geïntrigeerd door de merkwaardige zeventiende-eeuwse Zeeuw als door twintigste-eeuwse Indiase steenbakkers en VOC-matrozen. Het tekent zijn brede belangstelling als onderzoeker dat Jan zich met eenzelfde geestdrift interesseert voor zowel deze *microstoria* als voor de vergezichten die de *global labour history* ontvouwt.

Jans oprechte belangstelling, ook voor de meer obscure aspecten van het leven van Pieter Plockhoy, was altijd een stimulerend steuntje in de rug, een steun die zich niet alleen beperkte tot het vijf jaar meedenken met en begeleiden van het proefschrift, maar zich zelfs uitstreckte tot het presenteren van mijn paper op een conferentie in Düsseldorf, toen ik zelf aan de andere kant van de wereld moest zijn voor een gelijktijdige conferentie. Het Düsseldorfse paper, geschreven op aandrang van Jan, resulteerde uiteindelijk in mijn eerste artikel in een peer-reviewed, internationaal tijdschrift. Het illustreert de generositeit en collegialiteit waarmee Jan zijn mede-onderzoekers altijd bijstaat, en gul doet delen in zijn kennis en netwerk.

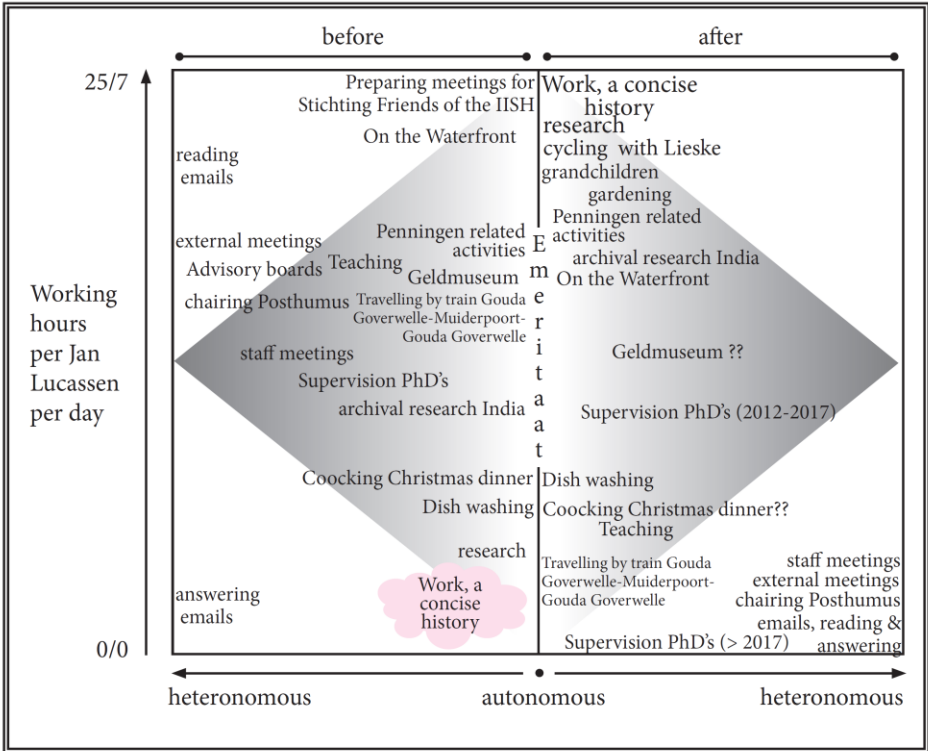
Zonder twijfel zal Jan dat blijven doen, ook nu hij afscheid neemt van het IISG als gesalarieerd medewerker. Hij krijgt eindelijk de tijd om zijn project over Indiase steenbakkers af te ronden, en hopelijk komen daar nog vele

andere projecten bij. Jan is een *human resource*, in alle betekenissen van die term, en een levend bewijs van hoe belangrijk *human resources* zijn – in het hier en nu, maar ook in het verleden dat we hier op het IISG zo nijver bestuderen.

LEERMEESTER

Ariadne Schmidt

Misschien niet helemaal de perfecte weergave? Dat toont dat je als leermeester natuurlijk wel een beetje onmisbaar bent. Het was heel leerzaam én leuk om samen te werken. Ik wens je heel veel plezier met de nieuwe invulling van de *working hours per Jan per day!*

Alle goeds!

SAMEN (MET JAN) DE SOCIAALECONOMISCHE GESCHIEDENIS IN

Danielle van den Heuvel en Jelle van Lottum

Een van onze eerste herinneringen aan Jan is niet alleen een prettige herinnering, omdat het een herinnering aan Jan is, maar vooral ook omdat deze nauw verweven is met het eerste jaar van onze relatie. We schrijven het collegejaar 1999-2000, waarin wij bij Jan het tweedejaars doctoraal werkcollege 'migratiegeschiedenis' volgden. Zoals elk werkcollege dat Jan gaf (en we hebben er beiden nog vele gevolgd), was het een grondig werkcollege met literatuurstudie, uitgebreide bronbesprekingen in het college, maar natuurlijk ook archiefbezoek.

Hoewel we natuurlijk beiden wel archieven hadden bezocht, was dit voor ons allebei de eerste grondige archiefstudie, en waren we over veel zaken onzeker. Gelukkig bood Jan, als een van de weinige docenten, de mogelijkheid om hem thuis of op het IISG te bellen, desnoods vanuit het archief. Om een of andere reden, een reden die we nu nog steeds niet precies snappen, was ons er alles aan gelegen om Jan niet te laten weten dat wij een stel waren. Dit bracht ons enigszins in de problemen wanneer wij samen naar het archief gingen, waar onze voorkeur natuurlijk naar uitging.

Om inderdaad te voorkomen dat Jan van 'ons' bestaan afwist, moesten we dus een strategie ontwikkelen. Deze 'strategie' - erg geavanceerd was die niet - bestond

eruit dat wij ieder apart Jan opbelden met (vaak ongeveer dezelfde) vraag. Met andere woorden, waren we een probleem tegengekomen in het archief (en dat gebeurde nogal eens), of vergeten wat nu eigenlijk de precieze opdracht was voor die week (en dat gebeurde nog veel vaker), dan belde eerst Danielle, maar in plaats van de telefoon door te geven aan Jelle, wachtten we een kwartier, om dan pas Jelle te laten bellen. Jan, professioneel als hij is, liet nooit merken dat hij vermoedde dat Jelle vlak naast Danielle op haar studentenkamertje zat.

Pas aan het eind van de collegereeks werden we ontmaskerd, of beter gezegd, ontmaskerden wij onszelf, toen Jelle wel erg geagiteerd raakte toen bleek dat een medestudent die met Danielle moest samenwerken er de kantjes vanaf had gelopen (Danielle kreeg als reactie daarop een vuurrood hoofd). Uiteindelijk was het Jan die het Lex liet weten dat wij een stel waren toen wij een paar jaar later tegelijkertijd bij het IISG solliciteerden (wederom probeerden we dit te verdoezelen, wat overigens lastig gaat als je samenwoont).

Sinds 1999 loopt Jan als een rode draad door ons leven. We leerden *elkaar* kennen in de tijd dat we *Jan* leerden kennen, met het bovengenoemde college wist Jan ons van respectievelijk een vroegmodern en een niet-westers historicus te bekeren tot de sociaaleconomische geschiedenis, en mede als gevolg daarvan werden we later gedrieën collega's op het IISG. Nog steeds speelt Jan een belangrijke rol in ons leven en carrière, niet langer alleen als leermeester, maar ook als vriend. We wensen Jan (en Lieske) ontzettend veel plezier toe in deze nieuwe fase en

hopen dat we elkaar veelvuldig tegen zullen blijven komen,
binnen en buiten de geschiedenis.

JAN EN DE WATERGRAAFSMEERSE WARMOEZIERS

Harm Kaal

De naambordjes op de kamers van de docenten bevatten voor een student geschiedenis soms vreemde namen. Namen van 'spookdocenten' die je als eerstejaars aan de Vrije Universiteit niet in de colleges tegenkwam. Voor mij was Jan zo'n docent. Pas in de laatste fase van mijn studie, de periode van de doctoraalwerkcolleges, werd ik met hem geconfronteerd. Jan gaf een college migratiegeschiedenis. We doken met een kleine groep de archieven in om de nieuwkomers in Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en andere Nederlandse steden en streken in kaart te brengen. Het was een merkwaardig samengestelde groep studenten. Gedreven studenten, zoals Danielle van den Heuvel en Jelle van Lottum, die snel door de materie gegrepen werden, eeuwige studenten en de wat minder gemotiveerde studenten, van wie de namen mij ontschoten zijn. Ik zat er een beetje tussenin. Dat had te maken met de aanpak van Jan die je moest leren waarderen.

Ik had gekozen voor een onderzoek naar nieuwkomers in de randgemeenten van Amsterdam in de 19de eeuw, waaronder Buiksloot, Ransdorp, Sloten en Watergraafsmeer. Dat betekende archiefonderzoek in het Amsterdamse Stadsarchief waar ik de bevolkingsregisters door ploegde. Meerdere keren, want telkens als ik terugkwam bij Jan met mijn bevindingen, vroeg hij door en zette hij mij ertoe aan ook andere bronnen aan te boren of

de bevolkingsregisters nog eens vanuit een andere invalshoek te raadplegen. Calculerende student als ik was, zuchtte en steunde ik aanvankelijk over de werklast; ik had toch al genoeg gedaan om mijn studiepunten te verdienen? Jan liet zich er – terecht – weinig aan gelegen liggen en zijn enthousiasme over mijn bevindingen was toch wel aanstekelijk. Dus dan toog ik maar weer naar de sociale werkplaats die het gemeentearchief toen in ieder geval was, om lichtelijk geïntimideerd door de drilsergeanten van de beveiligingsdienst mijn onderzoek voort te zetten.

Het leverde interessante bevindingen op. De gemeenten in Amsterdam-Noord bleken niet zo relevant, maar in Watergraafsmeer trof ik in het begin van de 19de eeuw een opvallend hoog aantal Duitsers aan, afkomstig uit de streken rond Paderborn en Osnabrück. Zij trokken aanvankelijk als trekarbeiders naar de Meer, maar vestigden zich begin 19de eeuw definitief in de polder. Ze gingen aan de slag als ‘warmoeziers’: als groentetelers die hun gewassen vervolgens verkochten op de Amsterdamse markten. Hun warmoezierderijen waren vaak gevestigd op de gronden waar voorheen buitenhuizen hadden gestaan van welvarende Amsterdammers, die in de zomermaanden de stank van de Amsterdamse grachten ontvluchtten. Hun bezit was in de Napoleontische tijd geliquideerd en de vruchtbare grond, voorheen als siertuin ingericht, werd nu door de warmoeziers verbouwd. Jan was er volgens mij wel over te spreken en zag zelfs mogelijkheden om het werkstuk om te zetten in een publicatie. Dat was natuurlijk ongehoord.

De aanpak van Jan was voor mij een *acquired taste*. Als je je eenmaal over de drempel van studielast en dergelijke had heen gezet, betrad je een nieuw universum waarin je gewapend met nieuwsgierigheid en creativiteit je tot een echte geschiedvorser kon ontplooiën. Voor mij was dat nieuw. Geschiedenis was voor mij tot dan toe vooral kennisverzameling en geschiedschrijving geweest – in een mooi narratief je kennis etaleren – maar nu werd ik door het onderzoek gegrepen en begon ik mijn zinnen te zetten op een aio-plaats. Niet met onderzoek op het terrein van de sociaal-economische geschiedenis, dat was toch een brug te ver. Het contact met Jan bleef niettemin in stand, want die publicatie over de Watergraafsmeerse warmoeziers moest er natuurlijk nog komen. Samen met Jelle zette ik me er aan, naast mijn promotieonderzoek aan de VU. Met Jan als wijze raadsheer op de achtergrond wisten we er uiteindelijk drie artikelen uit te halen die in *Tijdschrift Holland*, het *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* en *Rural History* werden gepubliceerd. De Watergraafsmeerse warmoeziers zijn in ieder geval aan de vergetelheid ontrukkt!

Kortom, Jan is voor mij een grote bron van inspiratie geweest en ik hoop dat het mij lukt om net als hij de studenten nieuwsgierigheid en gedrevenheid bij te brengen (al zijn er nog steeds veel calculerende studenten...). Ik waardeerde het zeer dat hij bij mijn promotie in 2008 in de corona plaatsnam. En ik hoop dat hij nu gaat genieten van zijn emeritaat...

ONVERMOEIBAAR EN INSPIREREND

Matthias van Rossum

‘Slaven werken vier uur, loonarbeiders acht, wij werken twaalf uur of meer’. Met deze bekentenis smoorde Jan op de derde avond van de Global Labour History Masterclass een sluimerende opstand in de kiem.

Natuurlijk had hij de deelnemers overvraagd, gaf hij toe. Hoe had hij ook anders kunnen doen? Een verzameling enthousiaste promovendi die uit een groot aantal verschillende academische omgevingen waren afgereisd naar het IISG om een week lang te leren en te discussiëren over arbeidsgeschiedenis en internationaal vergelijkende methoden – daarvan verwachtte hij niet minder dan een optimaal resultaat. En dus was een programma opgesteld van negen uur in de ochtend tot een uur of tien in de avond. Overdag waren er lezingen, discussies, opdrachten. ‘s Avonds werd op het instituut gegeten. Daarna was de studiezaal speciaal voor de deelnemers opengesteld voor de dagelijkse opdrachten, het voorbereiden van een gezamenlijke presentatie en – voor wie nog energie over had – mogelijkheid om eigen onderzoek te doen.

Zonder enige twijfel heeft Jan die week het hardst gewerkt van iedereen die aanwezig was van het instituut en de deelnemers. Maar Jan heeft de bijzondere kwaliteit vrijwel onvermoeibaar te zijn. Ik kan me zomaar voorstellen dat hij het hele programma fluitend combineerde met zijn normale werkritme, waarin hij naar verluidt toch in ieder

geval al rond een uurtje of zes 's ochtends achter zijn bureau zit. Vergelijkend onderzoek tijdens de eerste dagen van de Masterclass wees echter uit dat deze kwaliteit ook in internationaal perspectief bijzonder zeldzaam is. Met wallen onder de ogen, waren de deelnemers het unaniem eens: hard werken, graag, maar dit gaan we niet volhouden...

Vanaf hier traden patronen in werking die voor sociaal- en arbeidshistorici herkenbaar moeten zijn. Het draagvlak voor de klachten werd onderling gepeild, voorzichtig werd afgetast wat te zeggen, en wie het aandurfde als boodschapper te fungeren. Het is me nog altijd niet duidelijk of deze doorschietende voorzichtigheid werd veroorzaakt door de internationale samenstelling van de groep, of door het feit dat academici eigenlijk doorgaans bijzonder slecht zijn in zich openlijk uit te spreken voor wat zij vinden als het henzelf betreft. De boodschap is uiteindelijk gebracht volgens het model "ik heb geluiden opgevangen, dat...". Jan begreep direct wat er gaande was, en loste het op met een grap, die kenmerkend is voor het aanstekelijke enthousiasme en de werklust die hij op iedereen in zijn omgeving lijkt over te dragen.

Met dit enthousiasme kwam ik voor het eerst in aanraking tijdens - hoe kan het ook anders - een tweedejaars werkcollege *Global Labour History* op de VU. En wat voor college! Een indrukwekkend megaproject waarin Jan gaandeweg vanuit historische, antropologische en biologische invalshoeken een narratief opbouwde over de ontwikkeling van arbeid van de vroegst denkbare tijden tot nu. In een van de pauzes van het college vertelde ik Jan

over een werkstuk dat ik gelijktijdig schreef voor een vak van Karel Davids – een vergelijking van de ‘visie op arbeid en technologische vernieuwing’ van Tolstoi en Kropotkin. Het eerstvolgende college kwam Jan aanzetten met de (eerste druk van de?) tweedelige autobiografie van Kropotkin. Een betere manier om studenten voor je te winnen bestaat natuurlijk niet. Na enkele omzwervingen langs andere vakgebieden tijdens de rest van mijn Bachelor heb ik mij voor mijn Researchmaster weer bij Jan gemeld. Van Jan, zo redeneerde ik, kon ik de komende twee jaar lang nog eindeloos veel leren. Daarbij hadden zijn tweedejaarscollege, de autobiografie, en zijn inspirerende enthousiasme mij gewonnen voor het vakgebied. Hier meest ik meer van weten!

Pakweg vier jaar later stonden we samen voor de poort van een Indiase wapenfabriek langs de oever van de Hougli, iets boven Calcutta. Toen ik enkele maanden daarvoor was komen aanzetten met het plan om na het eerste jaar van mijn promotieproject voor een week of wat onbetaald verlof op te nemen om langs Europese vestigingsplaatsen in India te reizen, was het antwoord van Jan geweest: briljant plan, dat moet je zeker doen, maar *alleen* als je zorgt dat je eind augustus in Calcutta bent, dan ben ik er ook. En zo geschiedde. Heel veel hebben Jan en ik elkaar niet gezien in het Ramakrishna Mission Center waar Jan een gastverblijf geregeld had – hij maakte lange dagen in het archief, terwijl ik de stad aan het verkennen was. Maar het doel van de afspraak werd al snel duidelijk: een gezamenlijke dagtocht langs de Hougli, met onder meer een verkenningsstocht naar de plaats van de voormalige

koloniale kruitfabriek (de hedendaagse wapenfabriek), die hij op dat moment bestudeerde in de Indiase archieven.

Nog nooit heb ik een historicus zo ijzersterk zien bluffen. Jan gaf de chauffeur van onze hagelwitte taxi de

opdracht tot aan de poort van de wapenfabriek te rijden. Met een stalen gezicht stapte hij uit, liep naar de bewaker en zei, allervriendelijkst, maar vastberaden: 'I want to speak to the director'. Meteen werd van alles in werking gesteld. De directeur werd gebeld, maar was nog niet gearriveerd. Of we dan maar iets wilden eten? Ik geloof dat het indruk heeft gemaakt, twee van die rare Nederlanders. Het was ook bijna gelukt, om het terrein op te komen om te zien of de oude gebouwen van de kruitfabriek nog aanwezig waren. Maar na enkele uren worstelen met Indiase hiërarchische bureaucratie hebben we onze poging toch maar gestaakt en hebben we de dagtocht voortgezet langs de overblijfselen van Europese vestigingen langs de Hougli - Portugese en Armeense kerken, de Nederlandse begraafplaats.

Terugkijkend kan ik niet anders concluderen dan dat ik inderdaad veel heb geleerd tijdens het studeren en werken onder Jan zijn begeleiding. Van Jan valt ook eindeloos veel te leren: zijn manier van werken, zijn enthousiasme en doortastendheid, zijn vermogen om kleine details aan grote vragen te koppelen, en om topwetenschap te verenigen met plezierige menselijke verhoudingen. Ik kan alleen maar hopen dat ik daar een deel van heb meegekregen.

Maar hoewel de sociale conventie voorschrijft dat bij deze gelegenheid teruggekeken moet worden, denk ik eigenlijk dat terugkijken niet nodig is. Jan gaat ook na vrijdag 6 juli vast onvermoeibaar door. Het is slechts wachten op zijn volgende boek, artikel, schema, of allesomvattende en richtinggevende *closing remarks*.

WORDCLOUD

Tim Koetsier

vriendelijk gepassioneerd gedreven
historicus jezelf-laten-nadenken
schrijver lang-overleg vernieuwend
kritisch rechtvaardig veelzijdig
samenwerken geschiedenis
arbeid gepensioneerd slim
Japan enthousiasmeren VOC
mensen-mens stimuleren
maritiem veel-overleg
wandellende-encyclopedie
nationaal wetenschap aardig
kennis down-to-earth roeier
topper gecijferdheid onderzoeker
bedankt menselijk-kapitaal streng
intellectueel geletterdheid
erfgoed vroegmodern
uitdagen Tim-Koetsier
age-heaping
Batavia arbeidsmigratie
uitstekend-begeleider
denker Opvarenden Matthias
leuk Deshima teamplayer

PEENTJES ZWETEN

Sebastiaan Meilof

Over een paar uur vertrekt mijn vliegtuig voor een weekendje Schotland. Tijdens dat weekend verloopt de doodlijn voor dit stukje. Zoals je al begrijpt is dit het ideale moment voor mij om er maar eens goed voor te gaan zitten. Niet dat ik niet eerder aan een stukje heb gezeten. Maar zoals jij wel weet, heeft de eerste ruwe versie (in mijn geval) maar bar weinig te maken met het uiteindelijke resultaat. En aangezien ik alleen onder druk presteer, zou ik jou tekort doen wanneer ik dit stuk op tijd schreef: er zou dan immers niet gepresteerd worden. En een begeleider zoals jij verdient het om eens goed geroemd te worden. Hoewel ik liever een stukje ingesproken had, verschijnt de verzameling lofprijzingen met jou als onderwerp nu eenmaal op papier, en zo ook mijn bijdrage daaraan.

Tsja, waar te beginnen en hoe te beschrijven hoe fijn ik jou als begeleider vond. Laat ik maar onverwachts uit de hoek komen: Jan, jouw haar is echt te gek. Gewoon strak wit, echt precies zoals het hoort te zijn bij een historicus. Ik heb van nature een volle bos dus ik hoop later ook voor wit te gaan, in plaats van voor kaal. Dit heeft verder niet heel veel met je werk te maken, maar ik vond toch dat het gezegd moest worden. Verder vermoed ik dat wanneer grijze haren een teken van wijsheid zijn, witte haren een teken zijn van geduld. Want wat kan jij geduldig zijn.

Voor mij was deze geduldigheid wel belangrijk. Zo kon ik je lekker een tijdje in cijfers laten zwemmen, terwijl jij me steeds een beetje meer richting het schrijven duwde. Dit terwijl jij zelf al weleens de moed op een goede afloop dreigde te verliezen. Gelukkig heb je mij van dat laatste nooit iets laten merken en met uiterst zachte hand (vermoedelijk in de hoop dat ik er nooit achter kwam dat ik me toch aardig wat op de hals had gehaald) richting een eindproduct duwde. Dit zonder mij toe te staan enkele academische *shortcuts* te nemen.

Bij elke bespreking vond ik het leuk om te merken dat je niet alleen geïnteresseerd was in mijn vorderingen, maar ook zeer je best deed om ervoor te zorgen dat ik geen stappen oversloeg. Ik ging te gemakkelijk van A naar C ging zonder een duidelijke (historiografische) basis. Omdat ik van nature nogal graag door de stof race, moet dat voor jou een heel karwei geweest zijn. Maar Jan, als ik heel eerlijk ben is dit ook een beetje je eigen schuld. Weet jij namelijk nog hoe het allemaal begonnen is met mijn VOC scriptie en jouw begeleiding?

Het was in mijn derde jaar dat jij een college over zeevaart gaf. We hadden volledige vrijheid en mochten schrijven wat we wilden, als het maar iets met boten en de mannetjes die er op werkten te maken had. Ik had een uiterst ambitieus idee over een onderzoek naar de carrièreverandering van VOC-personeel dat in de Tweede Engelse Oorlog had gediend (ik geloof dat het om zes schepen ging). Na enkele boekjes te hebben gelezen ging ik naar het archief om erachter te komen dat mijn zes schepen in de zeventiende eeuw actief waren en dat het archief

vooral alles uit de achttiende eeuw had. Dus een week voor tijd mailde ik jou of ik alles mocht omgooien. En dit vond jij goed! Zie je waar het fout begint te gaan? Misschien was je wel van plan om mij op uiterst pijnlijke wijze te laten ontdekken dat een onderzoek zo niet slaagt. Maar ja, daar kwam ik even met mijn idee om de matrozen in twee groepen te splitsen en zo een kwaliteitsverschil tussen Hollanders (met name Amsterdammers) en buitenlanders te vinden.

Kun jij het je nog herinneren? Ik wel, we zaten met zijn allen in het IISG voor de afsluitende presentaties. Niemand kende nog zijn of haar cijfer en jij gaf een korte inleiding. Het merendeel was redelijk, twee waren er toch wel een beetje slecht en twee exceptioneel goed. Ik zat toen peentjes te zweten. Ik durfde namelijk niet met zekerheid te zeggen of mijn onderzoek wel origineel en sterk genoeg was. Ik had in de literatuur nog niet veel andere kwantitatieve onderzoeken gezien, maar ik vond dat zo ongeloofwaardig dat ik bijna zeker wist dat ik iets gemist had en het wiel opnieuw had uitgevonden. Om een lang verhaal kort te maken: ik zat bij de twee heel goede en kreeg een super cijfer. Voor een essay dat onderzocht en geschreven was in vijf dagen!!! Dat kan toch niet Jan...

Of je dit wist tijdens het begeleiden of niet, je hebt je fout meer dan goed gemaakt. In alle jaren studie bij elkaar heb ik minder bloed, zweet en tranen gestort dan in die ene masterscriptie door jou werd begeleid. Door jouw rustige en doortastende manier van mij aan het werk houden en vooral door mij te dwingen om me er niet te gemakkelijk van af te maken, heb ik flink wat moeite gehad. Het lastige

van jouw opdracht was om mij vijf jaar (eigenlijk twaalf, als je de middelbare school meerekent) van niets doen af te leren. Wat dat betreft is het feit dat ik er uiteindelijk een voldoende uit wist te slepen meer jouw verdienste dan de mijne.

Voor het heerlijk hoge cijfer in mijn derde jaar en de begeleiding van mijn masterscriptie ben ik jou dan ook bijzonder erkentelijk. Super bedankt voor de tijd die je in mij en mijn werk hebt gestoken. Geniet van je vrije tijd en over een jaar of vijf (eerder tien) staat er een stuk van mij in het *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis*. Het ga je goed!

JAN LUCASSEN ALS LEERMEESTER

Alberto Feenstra

“Jan denkt niet in tijd, energie of studiepunten, maar in academische output en persoonlijke ontwikkeling.” Dat was de reactie van Matthias van Rossum toen ik klaagde dat de hoeveelheid tijd en werk die ik aan een vak besteedde in geen enkele verhouding stond tot het aantal studiepunten. Deze twee categorieën - persoonlijke ontwikkeling en academische output - lijken mij uitermate geschikt als leidraad om iets te schrijven over Jan als leermeester.

In tegenstelling tot veel andere studenten had ik nog nooit een college bij Jan gelopen, voordat ik hem vroeg mijn scriptie te begeleiden. De reden dat ik hem toch vroeg was vanwege de combinatie van zijn belangrijkste onderzoeksobject, de loonarbeid, en zijn hobby, de numismatiek. Op zoek naar een economisch en bij voorkeur niet-Westers scriptieonderwerp was ik gestuit op de import van Nederlands kleingeld op Java. De eerste vraag die ik daarbij stelde was waarom de VOC in de achttiende eeuw dat geld verstuurde en vervolgens ook waarvoor dat geld dan gebruikt werd. Al snel kwam ik tot de conclusie dat er een monetaire economie moest zijn, waarbij mensen van andere zaken leefden dan van zelfvoorzienende landbouw en voor kleine transacties geld gebruikten. Wie anders dan loonarbeiders hadden behoefte aan kleingeld om in hun onderhoud te voorzien, was mijn gedachte. De link tussen

loonarbeid en geldgebruik was geenszins een originele gedachte, want Jan had naar aanleiding van een symposium in 2002 over die relatie in 2007 een bundel geredigeerd. Zodoende was het snel duidelijk dat Jan, die gelukkig ook nog eens bijzonder hoogleraar was aan de VU waar ik studeerde, idealiter mijn scriptie zou begeleiden.

Voor Jan was ik een nog grotere onbekende dan *vice versa* het geval was. Om het eerste contact nog wat te 'vergemakkelijken', had ik ervoor gezorgd dat er al direct een deadline was. In de zomer had ik namelijk besloten een toelatingsaanvraag voor de onderzoeksmaster geschiedenis aan de VU in te dienen, waarvoor wat zaken geregeld moesten worden, zoals een toezegging van Jan om als scriptiebegeleider op te treden én een onderbouwd scriptievoorstel. Ondanks dat hij mij niet kende, erg druk was met congresbezoek en familievakantie, wist Jan wegens de naderende deadline voor de onderzoeksmaster toch wat tijd vrij te maken. Als klap op de vuurpijl kon ik op dat moment nauwelijks typen of schrijven wegens een gebroken sleutelbeen, zodat Jan zijn eigen verslagje van ons eerste gesprek voor mij kopieerde. Toch overheersten in dat eerste gesprek zijn enthousiasme voor het onderwerp en zijn ideeën om zoveel invalshoeken van het onderzoek te zien, die geen moment bij mij opgekomen waren.

Jans enthousiasme over mijn scriptieonderwerp was zo veel groter dan in mijn eigen beleving gerechtvaardigd was, dat ik aan het denken ben gezet. Ik vroeg mij af wat er nu bijzonder was, waarom hij zoveel meer vragen stelde dan ik had kunnen bedenken en dat hij zich niet eens hardop had afgevraagd of ik dat onderzoek wel kon

uitvoeren. De snelheid waarmee Jan de mogelijkheden van het onderzoek had gezien was verbazingwekkend en ik vraag mij nog steeds af of ik maar de helft heb onthouden van wat hij aandroeg. Aan de andere kant waren zijn geestdrift voor het onderwerp en zijn positieve houding naar mij, als grote onbekende voor hem, erg geruststellend en vertrouwenwekkend.

Kijkend naar mijn eigen ontwikkeling in de twee masterjaren was Jans vertrouwen een heel belangrijke eerste stap op weg naar mijn afstuderen. Tijdens die jaren heb ik Jan leren kennen als iemand die primair gericht is op de mens achter het onderzoek. Stap voor stap heb ik bijgeleerd over onderzoek en mijn eigen kunnen. Misschien wel het belangrijkste van Jans houding als leermeester: het hoeft niet in één grote sprong maar in honderd kleine stapjes.

Tegelijkertijd laat Jan ook de focus op het onderwerp niet los. Zijn gedrevenheid als onderzoeker heeft mij geholpen door te zetten en een scriptie te schrijven. Als ik dan eindelijk het belang van de deelonderwerpen zag, maar het overzicht verloor en geen samenhang meer kon aanbrenge, kon hij me weer op de rails zetten. Het gemak waarmee Jan van deelonderwerp naar grote lijnen en terug bewoog was even leerzaam als confronterend vergeleken met mijn eigen gebrek aan overzicht.

Uiteindelijk lag er na twee jaar een scriptie en kon ik afstuderen. Helaas moest Jan verstek laten gaan en kon ik hem toen niet bedanken voor zijn geduld en niet aflatende enthousiasme. Bij deze doe ik dat als nog: Jan, dankjewel. Ik heb veel van je geleerd, zowel in je houding naar mij toe als in je liefde voor onderzoek naar muntgeld en loonarbeid.

MIJN EERSTE ONTMOETING MET JAN IN 2010

een zonnige dag in Gent

*ik ben Frasië, totori!
u bent mijn promotor!*

Veel geluk!
Frasië Herttroijs

DE BEGELEIDINGSPARADOX

Jeannette Kamp

Als een van de laatste studenten heb ik het genoeg om mijn scriptie onder begeleiding van Jan te kunnen schrijven. Voor mijn masterscriptie had ik het plan om onderzoek te doen naar Zwitserse soldaten in het Staatse Leger in de achttiende eeuw. Omdat ik vooral geïnteresseerd ben in de soldaten als (arbeids)migranten, werd mij veelvuldig aangeraden eens met Jan Lucassen te gaan praten. Aangezien ik tijdens mijn bachelor vrijwel geen sociaaleconomische geschiedenis had gevolgd, hadden onze paden zich nog nooit gekruist en had ik er ook geen enkel benul van wie Jan was. Gelukkig voor mij werd in diezelfde periode het vak *Migration and Labour* aangeboden met Jan als docent. Niet alleen leek het mij een interessant vak, maar, dacht ik bij mezelf, zo kon ik ook eens kijken wie die Jan Lucassen nou is waar iedereen het de hele tijd over heeft.

De start van het college viel samen met de afrondende fase van het boek *Winnaars en verliezers. Een Nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*, geschreven door Jan en zijn broer Leo. Voor iedereen die het nog niet gelezen heeft: een echte aanrader. Misschien wel als een soort proeflezers kregen wij als studenten van het college de tweede proef van het boek. Het eerste deel van de collegereeks werd gevuld met het lezen, maar vooral ook het bediscussiëren ervan. In het college verwoordde Jan meerdere malen zijn ergernis over het feit dat het blijkbaar

niet lukt om het publieke debat te voeren op basis van feiten. Het boek, zo vertelde hij, was dan ook (mede) ontstaan door een gemeenschappelijke ergernis van hem en Leo over het huidige politieke debat over migratie, en het ontbreken van de juiste feiten daarin.

Maar met het uitkomen van het boek is de migratiegeschiedenis natuurlijk niet voltooid. In het tweede gedeelte van het college was het aan ons, studenten, om ons steentje bij te dragen. Dankzij de vrijgevigheid van Ruud Paesie, die ons een deel van zijn database met gegevens van de ledenlijsten van het Amsterdamse korendragersgilde ter beschikking stelde, hadden we gegevens in handen waarmee we levensgeschiedenissen van immigranten, nota bene nog lid van een gilde ook, konden reconstrueren. Dat betekende: het archief in en ons storten op doop-, trouw- en begraafregisters. Aangezien we maar met een klein aantal studenten waren (vier in totaal), hadden we het voordeel te genieten van een persoonlijke en intensieve begeleiding van Jan. De begeleiding van Jan volgde een vast patroon, min of meer gelijk aan hoe ik dat nu ook nog tijdens het schrijven van mijn scriptie ervaar, waar een merkwaardige maar zeer prettige paradox in zit. Wekelijks rapporteerden wij onze bevindingen en vanuit deze bevindingen werd overleg gepleegd over de vervolgstappen.

Het gekke was dat ik elke week het gevoel had niet genoeg gevonden te hebben, dat de resultaten vrij oppervlakkig waren en dat het nooit zou lukken om binnen de gegeven (zeer krappe) tijdspanne tot inzichten over de buitenlandse korendragers te komen. Jan echter, reageerde elke week bijzonder enthousiast op de resultaten, om

vervolgens standaard een lijst mee te geven aan dingen die ook nog uitgezocht konden worden. De paradox zit hem erin dat wanneer Jan opsomde wat er nog gebeuren moest, mij de moed niet in de schoenen zonk (gegeven de al eerder genoemde krappe tijdspanne), maar ik juist met frisse energie en hernieuwd enthousiasme aan het werk ging. Gaandeweg leerde ik in die weken ook steeds meer inzien wat Jan in de resultaten zag. In de zes weken dat het college duurde heb ik meer archiefuren gemaakt dan in de drie jaar van mijn bacheloropleiding. Door het college leerde ik de waarde van bronnen inschatten en kreeg ik steeds meer zelfvertrouwen in mijn archiefvaardigheden.

Uiteindelijk heeft het college hele goede resultaten opgeleverd en lagen er zelfs concrete plannen om de resultaten te verwerken in een artikel. Zelfs een werktitel uit de koker van Jan ligt al klaar: "De open arbeidsmarkt van een wereldstad: immigranten in het Amsterdamse korendragersgilde 1793-1797". Door drukte is het tot op heden bij een plan gebleven, maar wie weet dat het in de toekomst alsnog uitgewerkt kan worden. Bij deze Jan: ik ben het nog niet vergeten. Door mijn uiterst prettige ervaringen tijdens het college besloot ik om het gesprek met Jan over mijn Zwitserse soldaten niet alleen te beperken tot het inwinnen van wat informatie en tips, maar om hem te vragen of hij de begeleiding op zich zou willen nemen. Gelukkig stemde Jan daar graag mee in. Ondertussen zijn we bijna een jaar verder en is het eindpunt van mijn scriptie in zicht. De zo-even beschreven paradox van Jans begeleiding was en is ook van toepassing tijdens het schrijven van mijn scriptie. Elke keer als ik bij het IISG

vandaan kom na een afspraak met Jan, met stevig takenlijstje, heb ik weer het volste vertrouwen in een goede afloop van de scriptie. Of dit uiteindelijk terecht zal zijn moet natuurlijk nog blijken, maar bij deze Jan alvast van harte bedankt. Je hebt mij het zelfvertrouwen gegeven dat nodig is om een taak als het schrijven van een scriptie te volbrengen.

